januari 1964
jaargang 19 - no. 1

DE NIEUWE STEM

maandblad
voor
cultuur
en
politiek

Tristan Haan.

DE NIEUWE STEM

maandblad voor cultuur en politiek

Oprichters: Prof. Dr. N. A. Donkersloot, Dr. O. Noordenbos, Dr. H. J. Pos, Prof. Dr. J. M. Romein.

REDACTIE

T. Haan, Fr. de Jong Edz., Anna Muntjewerf, O. Noordenbos, Sonja Prins (secretaresse), W. F. Wertheim.
Voor Vlaanderen: Frans de Bruyn, J. Kruithof.

Redactie-adres: Mevr. S. Prins, Schalk Burgerstraat 32-III, Amsterdam-O.

Redactieraad: Prof. Dr. R. F. Beerling, Dr. J. J. Buskes, Mr. G. J. P. Cammelbeeck, Prof. B. Delfgaauw, Prof. Dr. B. Landheer, Dr. P. J. Meertens, Dr. A. Romein–Verschoor, Drs. Th. van Tijn, Drs. P. Valkenburgh.

UITGEVER

in opdracht van de Stichting tot bevordering van de geestelijke vrijheid:

Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V., Postbus 25, Drachten. Telefoon 05120–2641. Postrekening 801077.

Vertegenwoordiging voor België: Uitgeverij-Boekhandel S. M. Ontwikkeling, Somerstraat 22, Antwerpen. Telefoon 3386 59. Postrekening 383 38.

Administratie: Het abonnement kan uitsluitend ingaan op 1 januari of 1 juli en kost voor Nederland *f* 14,– per jaar (*f* 7,50 per half jaar). Voor België Bfr. 215 per jaar. Andere landen *f* 17,50. Voor studenten ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs resp. *f* 12,50 en Bfr. 187.50.
De betaling van het abonnementsgeld moet voor abonnementen, die door bemiddeling van een boekhandel besteld zijn, aan deze geschieden. Betaling van alle andere abonnementen op postrekening 801077 ten name van Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V. te Drachten.

Het aanvragen van proefnummers en nabestellingen van vroegere nummers dient bij de uitgever te geschieden.

D. van der Meulen

IK STOND ER BIJ....

De redaktie ontving onderstaand fragment uit een binnenkort in boekvorm te verschijnen manuscript ter publicatie in De Nieuwe Stem. *De heer D. van der Meulen, bekend als Islam-kenner en reiziger door het Arabisch schiereiland, waarover hij een aantal actuele boeken publiceerde, haalt hier herinneringen op aan zijn vooroorlogse ervaringen als bestuursambtenaar in Nederlands-Indië. Red.*

Het Arabische intermezzo was geëindigd, naar ik dacht voorgoed, en ik keerde terug naar het B.B.*) der Buitengewesten. Het was 1932 en mijn afwezigheid uit Nederlands-Indië had negen jaar geduurd. Mijn werk in Djeddah, dat in de eerste plaats de belangen van de Nederlands-Indische pelgrims moest dienen, had me in contact gehouden met de politieke ontwikkelingen in hun land, die ik bovendien in de pers en dankzij de regelmatige situatierapporten der Indische regering over de zgn. „Inlandse beweging" vrij goed had kunnen volgen. Toch is het iets anders in het land zelf terug te zijn. De afstand is dan verdwenen, men voelt werkelijkheid, ziet die in de houding en ogen der mensen, merkt die in de omgang met de volkshoofden en de inheemse ambtenaren.

Ik had het voorrecht in een van de politiek gevoeligste centra geplaatst te worden, de Minangkabau, te Pajakumbuh. Pajakumbuh, door en door Minangkabau. In Medan waarschuwde de Gouverneur mij al voor de politieke gebeurtenissen die in de Minangkabau te verwachten waren. Een ontploffing kon daar moeilijk uitblijven, meende Jhr. van Suchtelen. „Waarschijnlijk bent u met uw speciale Islam-ervaring daar geplaatst omdat men van u iets verwacht in dit fanatiek Moslimse milieu".

De Minangkabau is een bijzonder mooi land met een lieflijke, overvloedig vruchtbare, sappige schoonheid. Het sombere en ernstige van de kale, veel minder vruchtbare Bataklanden, is hier afwezig. De imponerende vulkanen staan hier breeduit in de mooiste sawah's die hoog tegen

*) Binnenlands Bestuur.

hun flanken opklimmen, om dan over te gaan in bos, dat maar een kleine top van lava vrijlaat. De dorpen zijn geen afgesloten vestingen maar liggen open te midden van de sawah's en laten uitzicht op de grote huizen met hun hooggepunte daken en op de in dezelfde stijl gebouwde masdjid (moskee) die zich vaak weerspiegelt in een grote visvijver. Geen magere, knorrende, zwarte varkens, geen honden die bestemd zijn voor de consumptie zoals bij de Bataks. Hier karbouwen, koeien en geiten in stallen, bloemen (rode canna's en gele afrikaantjes) in tuintjes vóór de lange adathuizen met cementen stoep en mooi besneden en gekleurde houten wanden. Er was hier een welvaart die dit mogelijk en een oude cultuur die het werkelijkheid maakte, een cultuur die zich uit twee bronnen voedde: uit die van het overgeleverde eigene, de sterke fijngeorganiseerde adat en uit die van de Islam, later ontvangen, maar doorvloeiend tot in het heden.

Te midden van zoveel schoons en goeds leefde een volk dat naast z'n afkeer van de vreemde macht, die het nooit werkelijk overwon, temidden van z'n innerlijke gespletenheid tussen adat en godsdienst, toch een levensvreugde en levenskunst had weten te bewaren die het bestaan er een lichte toon geven.

Het werken was er spel, met muziek begeleid, met feest bekroond. Met diezelfde lieden, die ik afwijzend-trots op weg naar godsdienstschool of tabliegh (godsdienstige bijeenkomst) ontmoette, overheersend wit gekleed, werden ook de feesten gevierd, in kleurrijke adatkledij met veel gouddraad doorweven en met vertoon van gouden sieraden. Ter „opening van de bondar" — de bevloeiingsleiding — waarmee de sawahbewerking werd ingezet, werd hier al feest gevierd. Bij de inwijding van een nieuwe „balai" — open gebouw voor gezamenlijke beraadslagingen — van een stuwdam of een brug moesten maaltijden gehouden worden. Dan ontmoette ik dit volk met z'n veelsoortige hoofden, de mamaks en panghulu's uit matriarchaal familie- en stamverband, de godsdienstleiders en waardigheidsbekleders, de ambtenaren van het Gouvernement, mannen zich stuk voor stuk bewust van hun waardigheid en onmisbaarheid in deze ver-doorgevoerd-georganiseerde maatschappij. Dan waren er vrouwen, gezeten aan de feestelijke tafels. Ook jonge vrouwen, knappe, op hun wijze mondain geklede tafelgenoten, als de adat en niet de godsdienst de toon aangaf. Daar heersten dan wel de plechtige, niet te ontkomen wetten van de adat, daar werden de toespraken met veel vaststaande wensen en beeldrijke zinnen uitgesproken,

maar daarna was er ook ruimte voor vrije woorden en profaner literaire vormen — misschien toch een Westerse nieuwigheid. Gelukkig hij die spreken kon, gelukkiger nog de humorist die heel ver gaan kon bij deze feesten waar wedstrijden konden ontstaan in geestigheid van spot en hoon. Dit werd vooral aan de jeugd overgelaten en de pientere onderwijzeressen, vooral die van de neutrale scholen, lieten zich niet onbetuigd en de wijze ouderen luisterden nieuwsgierig en lachten beheerst maar van harte wanneer lager aan de tafels, bij woordspel en rijm goede zetten gedaan werden en schatergelach opsteeg.

Feestvieren was in de Minangkabau ook een manier van besturen voor ons, de in getal zo kleine garde van het Nederlandse gezag. Bij de maaltijden en de optochten, bij de paardenrennen die dagenlange feesten betekenden en op elke Assistent- en Residentsplaats gehouden werden, waarbij de Nederlandse gezagsman voorzitter van de renvereniging was, en bij de vele andere aanleidingen tot feestvieren, ontmoetten we elkaar als mens. Als dan ook nog de leider van een van de beroemde godsdienstscholen bereid was gevonden een gebed en woorden van zegen uit te spreken dan was het pas helemaal goed en was de godsdienst er ook bij, sanctionerend de adat, aanvaardend het gezag van de blanda.

Na de Bataklanden was het hier mooier en vrolijker en was het hogere culturele niveau, zich uitend in veel grotere reinheid van woning, kleding en voeding, een dankbaar aanvaard voorrecht. Een feestmaal in het Batakland, te midden van het volk en niet in een Zendingsmilieu, was een taak, een soms met innerlijke tegenzin vervulde plicht. In de Minangkabau was het ook culinair steeds een feest.

De tweede Indische periode die daar begon, in dat bijna een eeuw oude huis met z'n brede galerij met dikke witte pilaren om het hele Oud-Indische gebouw, scheen best te zullen meevallen. Wat een aantrekkelijke mensen, als je ze ontmoette, wat een klimaat en wat een natuur daar om de brede flanken van de oude ten dele ongedoofde vulkanen van Midden Sumatra. Ik kan alleen maar dankbaar terugdenken aan de jaren (het werden er drie) bij deze mensen in hun gezegende land doorgebracht.

Als je hen ontmoette — en daar begint het ernstige deel van mijn Minangkabause herinneringen — want velen, de meesten, ontmoette je nooit. Het echte volk zocht ons contact niet. Schijnbaar maakte dat het werken daar veel

gemakkelijker dan het in de Bataklanden geweest was met die kwelling van die eeuwige klagers en requestranten, met die duizenden die je als eerste woorden hoorde zeggen altijd en overal maar weer: „mangido manghadab" — ik vraag voor u te mogen verschijnen — dat wilde zeggen: mijn klacht, mijn verzoek te mogen uiten. Het maakte je doodmoe, maar het gaf ook dat prettige gevoel van gewild en nodig te zijn voor velen. Hier kwamen ze niet dan in hoge nood, of.... door de rechterlijke arm gedwongen. De laatste categorie heeft nogal indruk op me gemaakt.

Met de vele nationalistische vergaderingen kwamen we als Nederlandse gezagvoerders hier niet meer direct in aanraking. De methode van bewaken en terugdrukken ervan binnen de perken der wet, neen binnen de grenzen door de Procureur Generaal in z'n aanwijzingen via ons aan z'n apparaat der politieke recherche gegeven, was, met het toenemen der ervaring verfijnder, meer gecentraliseerd en effectiever geworden. De Nederlandse ambtenaar bleef buiten de mêlée. Via goed getrainde inheemse politieambtenaren bleef hij op de hoogte van wat er in de vergaderingen gebeurde en in de rust van zijn werkvertrek kon hij de ontvangen rapporten beoordelen en er z'n conclusies uit trekken. Dat laatste deden de Gewestelijke Chef te Padang en de leiders te Batavia ook. Maar al te vaak moest naar hoger voorschrift gehandeld worden. Hoe groter de spanning werd hoe minder de bereidheid van hogere politionele zijde werd om risico's te nemen, om af en toe, vooral jeugdigen, na een ernstig waarschuwend woord te vergeven. Wij hadden als bestuursambtenaren de rechtspraak in de Minangkabau niet in handen, het was er Gouvernementsrechtspraak. Wij waren de ambtenaren met het vooronderzoek belast. Bij politieke misdragingen kon dat een voordeel hebben, omdat de gezagvoerder in zekere zin partij was. Het had het grote nadeel dat recht moesten doen juristen, die het regeren niet uit ervaring kenden, die politieke daden van de tegenstander niet als opvoeders konden waarderen en berechten.

Al gauw zat ik midden in deze problemen en begreep hoe weinig persoonlijke invloed de Nederlandse bestuursambtenaar er daar toen op kon uitoefenen, tenzij hij de politieke visie van de Procureur-Generaal en die van de Resident en de meerderheid van zijn collega's deelde.

Terwijl het politieke firmament boven de Minangkabau betrok, de uitingen in de plaatselijke pers en op vergade-

ringen feller werden was „de donder van het naderend onweer" *) steeds dreigender te horen.

Totdat er een onheilspellende stilte viel. Aan beide kanten hield men de adem als het ware in. Nu was geen actie voeren meer nodig.

Het ging komen, onafwendbaar. Een macht van buiten het spel ging ingrijpen — door niemand verwacht. Het Nederlandse Gezagsapparaat begon uit zich zelf ineen te zakken. Het kwam van Sumatra's Noordpunt en bewoog zich langzaam, geheimzinnig, zuidwaarts. De sterkste eenheid van de Nederlandse vloot was door een muitende bemanning overmeesterd, de kruiser „De Zeven Provinciën" kwam, onder commando van een bootsman, op halve kracht, eerst nog door z'n commandant op eerbiedige afstand in een motorsloep gevolgd, langzaam in de richting van Sumatra's Westkust. Als dat schip hier nu maar ergens naar de wal kwam en z'n bemanning eraf stapte, dan zou heel de Minangkabau met de jubel van de opstand antwoorden, dan bleef er van het uiterst zwakke Nederlandse gezagsapparaat niets over. We wisten en dachten, vreesden of hoopten aan beide kanten hetzelfde, en samen wachtten we af.

Toen ging het heel anders. De regering in Batavia verstrakte, trad op tegen de muiters op haar varende schip. Men zegt dat de bom die gegooid werd alleen maar per ongeluk raak was. Maar de uitwerking was ongedacht. Het was uit met de muiterij en aan de wal sloeg men van de weeromstuit, na de rake bom, ook toe. De betovering was aan beide kanten gebroken. Aan de inheemse kant kwam de reactie die groot was omdat de spanning van de onverwachte mogelijkheid zo groot was geweest. Onze militairen sloegen toe. Alle verzetslust leek eruit. „Zie je wel" werd er gezegd, „zó moet je ze aanpakken. Da's een taal die ze verstaan. Ze eten weer uit je hand".

Gevaarlijk dat te menen. De beweging wordt door zulk optreden niet gedood. Ze wordt tijdelijk ondergronds en dat is erger. Dan weet men niet meer wat er gebeurt noch op welk moment en op welke ongedachte plaats ze weer te voorschijn zal komen.

De stilte duurde op de Westkust maar kort. Het was geen vrede geweest, alleen maar een „staakt het vuren". De Centrale regering maakte echter van de rustpauze gebruik om een eerste stap te doen in de richting van verzoening met haar politieke tegenstanders. De slachtoffers

*) Een beeldspraak van Kraemer.

van het hanteren der exorbitante rechten zaten in hoofdzaak op Digul bijeen. Er werd een regeringscommissaris heengezonden om na te gaan wie daar voor begenadiging in aanmerking kwamen. Het gedrag moest gunstig zijn geweest en men moest bereid zijn te beloven zich voortaan van revolutionaire acties te onthouden. Er waren er natuurlijk nogalwat uit dit Gewest. Ook in dat tweede kamp, een dag verder stroomop de Digul rivier, Tanah Merah, het kamp van de onverzoenlijken, van de consequenten zou men ook kunnen zeggen, de mensen die weigerden ook maar ènig werk te doen op last of ten bate van het gezag waarmee ze de ongelijke strijd hadden opgenomen.

Uit Tanah Merah kreeg ik een begenadigde, een verzoende dus, toegestuurd. Door hem, Usman Sutan Ka'adilan, hoorde ik hoe Tanah Merah ervaren werd. Eens de schrijver van de hoofdartikelen in „Njala" – vlam, lichtgloed – of „Api" – vuur –, de extreem linkse, inheemse bladen die in Fort de Kock verschenen, nu een stille man die zich een overwonnene wist. Hij had gebogen voor een macht die hem te sterk was geweest. Daarom verscheen hij, gelaten afwachtend, in mijn bureau. Daar had ik al enkele malen z'n vrouw bij me gehad die kwam vertellen dat haar man genade had gekregen en nu terug zou komen. Ze was niet zo'n fleurige, uitdagende Minangkabause. Omdat ze goed Nederlands sprak en niet naar Westkust-stijl maar in sarong en kabaja gekleed was, omdat haar huidskleur bijna blank was, vermoedde ik met een Indo-Europese te doen te hebben. Zij, de vrouw van een „Digulist", verwachtte geen hartelijkheid, noch veel hulp van de man van het Nederlandse gezag. Wat ze deed, deed ze om hem, haar man, en omdat hij het haar per brief had opgedragen. Zij bereidde zijn terugkeer voor met de aangeboren intuïtie van de vrouw. Ze waren doodarm. Ja, ze had wel gewerkt. Met haar kennis van de Nederlandse taal had ze makkelijk een goed baantje bij de P.T.T. gekregen. Maar toen haar man de weg van de felle non-coöperatie ging had ze hem daarop gevolgd. Gedwongen? „O, nee, ik meende toch ook dat het zo moest". De armoe was toen langzaam dichterbij gekomen. Ze had nu niets meer, alleen schuld. „Zou het Gouvernement, nu het gratie gegeven had, misschien ook helpen om een bestaan te krijgen?". „Nee dat spijt me, maar dat is er niet bij". „Wat dan te doen"? „Een kampong-huisje en een stukje grond zullen jullie toch wel kunnen krijgen? plant en werk met jullie handen, ander soort werk zal, zeker in het begin, wel niet lukken". Een schrale troost waar ze weinig aan had, maar ik wist ook niets beters.

Toen ging ze weer. Ze moest het wel erg arm hebben, ze zag er siofel, onverzorgd uit. En dat, de vrouw van een bekende leider op de Westkust. Practisch, huishoudelijk was ze stellig niet, dan had ze er toch beter uit gezien, ze was zeker een vrouw uit „de beweging", deze ex-klerke P.T.T.

Een paar weken later kwam haar man, de „Uska" van de vlammende artikelen uit Njala – maar dat was jaren terug. Toen de „Oppas" hem binnen gelaten had en weer verdwenen was, groette m'n bezoeker en overhandigde me de brief van de Resident die me zei wie de brenger was en dat hij aan mijn politionele toezicht was overgedragen.

Voorlopig had hij zich elke week te melden. „U spreekt nederlands?" „Ik ben het wat vergeten meneer, beter maar maleis." „Gaat u zitten." Iets van verwondering gleed door zijn ogen en hij keek om zich, zag alleen leuningstoelen om een laag tafeltje. Vragend keek hij me aan. Zelf kwam ik van achter m'n schrijftafel en zei met een handbeweging: „Ja, gaat u zitten en vertelt u mij dan eens hoe het daar was, in Digul". Voorzichtig, wantrouwend, neutraal, zei hij er iets over. „Hebt u mijn collega, de Assistent Resident die de gratiëring kwam voorbereiden, daar ontmoet?" Hij ontdooide wat. „Ja vaak". „U hebt het blijkbaar wel met hem kunnen vinden?" „Hij heeft me gered, bij z'n onderzoek heeft hij mij als z'n secretaris gebruikt". Usman S. K. ging zich wat op z'n gemak voelen maar gaf nog korte antwoorden. Voor hem was het weer een politie-verhoor waar hij liever vanaf wou. Maar hij moest zich elke week melden en onze gesprekken werden openhartiger. Hij had me verteld wat Digul betekende. Hij zei dat mensen die het niet hadden meegemaakt het zich niet konden voorstellen. Of het erg was? Ja, heel erg, op de duur onverdragelijk. Samen met enkele lotgenoten, onder streng politie-commando, een dodend eentonig bestaan. Nog veel erger werd het in het primitievere, kleinere kamp Tanah Merah. Nog nauwer ingeklemd tussen rivier en oerbos, die zwijgende, vijandige muur van groen met z'n moeraslucht en zware vochtigheid. We waren daar allen principiële weigeraars van welke medewerking ook. Het ergste was niet dat het politie-toezicht er harder, gevoellozer was. Het ergste was dat we allen nee-zeggers, non-coöperatieven waren. Tenslotte ook tegen elkaar. Je werd er gek. We waren er tenslotte allemaal een beetje gek, sommigen zo erg dat ze opgesloten moesten worden. Het werd een hel. Iets zo ergs kan men zich niet voorstellen, dat moet je ervaren hebben, het maakte ons allemaal kapot. We gingen elkaar haten.

De uitgebluste Uska liet zich af en toe even gaan. Meestal sprak hij mat, alsof ook bij hem alle gevoelsreactie dood gemaakt was. Ze waren mensen geworden die van fel verzet tot een dof verwachtingsloos negativisme waren gezakt, die alleen nog maar net verder leefden. Het was „Het Dodenhuis" van Maxim Gorki, dat in mijn fatasie vorm kreeg. Ditmaal stond het niet in Siberië maar in de even drukkend-vijandige omgeving van tropenjungle.

„Hebben jullie niet geprobeerd weg te komen? Daar heb ik in de pers toch over gelezen? Twee groepen, de ene kwam om. Er werd zelfs beweerd dat ze in handen van kannibalen vielen. De andere groep heette er levend uit gekomen te zijn, Australisch gebied te hebben bereikt. Wat is er waar van die verhalen?" „Ze zijn helemaal waar, ik was bij de tweede groep die er levend afgekomen is. Dat was in de tijd toen we nog niet kapot waren". „Wat zeg je, je was erbij? vertel me ervan".

Uska vertelde, sober, zakelijk, alsof hij zich nooit gerealiseerd had wat een prestatie dat vriendengroepje met elkaar geleverd had. De week erna vertelde hij verder. Toen vroeg ik hem of hij, de journalist, z'n verhaal niet opgeschreven had. „Jawel, toen we in de gevangenis in Australië zaten". „Vertrouw je me voldoende om het me te laten lezen?". Uska had er zichtbaar spijt van dat hij zich zo had laten gaan. „Ach" zei hij, „het is maar zo'n eenvoudig schoolschrift. Wat hebt u eraan? en ik zou 't niet kwijt willen". „Ik beloof je dat je het terugkrijgt". „Waarom wilt u het lezen?" „Omdat ik ook in onbekend gebied gereisd heb, alles wat exploratie is heeft mijn belangstelling." Tenslotte bracht Uska z'n schoolschrift-dagboek mee. Wat een verhaal! De ontsnapping in een kano, die van te voren in 't geheim zo goed mogelijk uitgerust werd. Dat kon daar best, er was niet veel toezicht, men kon toch nergens heen dan de rivier af en daar zat de politie met een motorboot. Toen ze echter op het appèl ontbraken werd de opsporing ingezet. Ze ontkwamen op het nippertje en moesten dan het oerbos in. Daarmee begon de ellende al gauw. Ze ontdekten, wel heel laat, dat ze in een grote linksdraaiende kring rondgetrokken waren. Na die ontdekking zetten ze hun koers uit met behulp van een blaadje, gescheurd uit een Bos' schoolatlas. Dan komt de vermoeienis, de uitputting, de honger. Ze aten van een boom die volop rode vruchten had, kregen er ellendige diarrhee van, dachten zich vergiftigd te hebben. Verzwakt en ontmoedigd trokken ze verder. Een volgende gebeurtenis die hij opgetekend had was de ontmoeting met een soort python, die ze, ver-

twijfeld door de honger, met z'n allen aanvielen en, zij het met moeite, de baas werden. Feestmaal van de lange, dikke slang. Gelukkig waren een paar van hun groepje Christen-Indonesiërs uit Minahasa en Ambon. Voor hen is slangenvlees niet onrein en zij weten hoe je zulk gedierte vangt. Er was zelfs meer dan ze op konden. Gesterkt gingen ze verder, ieder met een moot slang die overgebleven was.

Ze kwamen aan een groot meer. „Uska, jullie ontdekten een meer. Jullie wisten het niet, maar je trok door het onbekende binnenland van Nieuw Guinea". Daar kwamen ze voor het eerst met mensen in aanraking, die waren alleen maar bang en niet gevaarlijk. Ze aten er vis uit het meer, volop, en ze rustten er uit.

Toen ze weer verder trokken hadden ze aanwijzingen hoe de bewoonde wereld te bereiken. Zo ging het ook en ze kwamen aan de bovenloop van de Flyriver. Dat was Australisch gebied.

Misschien betekende het wel vrijheid. Ook waren daar kleine vestigingen van mensen die hen doorstuurden naar de eerste voorpost van de beschaving, een Zendingsstation met een guru (leraar) en een school-kerkje. Daar vierden ze zondag. „Jij bent toch Moslim?" „Jawel, maar een paar van de makkers waren Christen. We gingen dus mee naar het kerkje en al begrepen we van de dienst vrijwel niets, het zingen was fijn, dat deed goed. Maar toen wilden ze dat wij ook zouden zingen en dat hebben we gedaan, eerst nationalistische en dan christelijke liederen die ik ook wel kende. Ze vonden het prachtig.

Maar hoe goed we het daar ook hadden, het kon zo niet blijven, het kamponghoofd moest de regeringsmensen stroomaf melden dat er vreemdelingen bij hem aangekomen waren. Een paar dagen later werden we toen afgehaald en toen we aan de kust waren en we wel hadden moeten vertellen wie we waren en waar we vandaan kwamen, zou bij de Nederlands-Indische regering geïnformeerd worden. We werden verder gestuurd naar Australië en daar moesten we de gevangenis in. In dat land van blanken zijn de gevangenissen mooi, we aten er heerlijk, mochten er boeken lenen uit de bibliotheek. Toen kwam de Nederlands-Indische politie ons afhalen en gingen we terug naar Digul."

Het verhaal was uit. Toen Uska m'n vragen beantwoord had kreeg hij z'n dagboek terug. Ik zei tegen hem dat ik ervan genoten had en dat ik het van geografische waarde vond en hem voorstelde het te publiceren. Z'n oren spitsten zich. „Kan dat?" „Ja, luister naar wat ik meen dat mogelijk

is. Je verhaal heeft wetenschappelijke waarde. Als ik het vertaal en er een inleiding bij schrijf dan neemt het tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, waar ik goede relaties mee heb, het waarschijnlijk op en je krijgt er een behoorlijk honorarium voor."

Uska zei geen „ja", hij wou er eerst eens over denken. Hij was ook niet gek en dacht: als er copie in zit dan kan ik er zelf wel meer voor maken. Dus ging hij naar z'n vrienden, de inheemse perslui in Fort de Kock. Die vlogen er op af. We maken er een brochure van, we zullen het met een grote oplaag wagen, we betalen je veel meer dan een tijdschrift-honorarium. Opgetogen kwam Uska zijn plan vertellen. Geld had hij dringend nodig, hij had al een paar maal bij mij geleend.

Ik voorzag moeilijkheden: Als wetenschappelijke publicatie, in Nederland, zou het verhaal geen gevaar gekund hebben, maar als brochure, in de maleise taal, daar op de Westkust, toen? Maar Uska was niet zo gauw uit het veld geslagen. Hij bood aan alles te schrappen waar ik bezwaar tegen had. Dat bood een kans. Om de zaak veilig te stellen vertelde ik de Resident van het dagboekje van Uska en zei hem hoe waardevol ik het vond. Ja, dat wou hij ook wel eens zien! „Tegen publicatie door het K.N.A.G. natuurlijk geen bezwaar, maar hier, door die lui en in het maleis? Maar goed, de politieke recherche zou het vooraf kunnen bekijken". Die schrapte er nog al het een en ander in. Best te begrijpen. De ontsnapping waarbij ze een gesprek afluisterden van de Hollandse politieman in de hen vervolgende motorboot, het verhaal over de behandeling in een Australische gevangenis, de boeien toen er Nederlands-Indische politie kwam, dat moest er alles uit. Niet omdat het niet typisch waar was, maar nou ja, omdat hier politie met persvrijheid aan het manoeuvreren was. Uska kreeg z'n mishandelde geesteskind terug. „Als dit de voorwaarde is, dan zal ik me er aan onderwerpen".

Zó werd het verhaal toen te Fort de Kock gedrukt. De Resident had me nog herinnerd aan het feit dat we in Nederlands Indië geen preventieve censuur kenden en dat dit nazien en schrappen door de Gewestelijke recherche niet betekende een vrijwaring voor onaangename gevolgen. Dat wist ik ook wel maar ik rekende op het aanvaarden door ons, na deze duidelijke stilzwijgende goedkeuring, van de verantwoordelijkheid van het drukken.

Kort na de verschijning werd de hele oplaag op last van de Procureur Generaal in beslag genomen. Dat betekende

voor Uska een financiële ramp. Het betekende voor hem ook: met dit gezag is geen vrede mogelijk.

Nog enkele gesprekken had ik met Uska – later – nadat hij z'n oude handwerk weer had opgenomen. Alleen zo kon hij een bord rijst verdienen, met de patjol ging dat niet. „Het is voor jou een levensgevaarlijk pad, Uska", was mijn waarschuwing geweest. Het bleek het pad te zijn dat terugleidde naar Digul. Hij was, voor het zover kwam, nu uit zichzelf, telkens bij me gekomen om raad te vragen wanneer het blad met zijn artikel weer verboden was. Dan verdedigde hij wat hij geschreven had, zin voor zin. „Dit?" zegt u, „het is een woordelijke aanhaling uit het Engels, en dat? overgenomen uit dat en dat artikel van die en die Nederlandse schrijver". „Ja, maar toch, in de maleise taal en jouw artikel, ik zie het somber in". In Nederlands-Indië was voor een Indonesiër blijkbaar levensgevaarlijk, wat een Nederlander zich vrij kon permitteren.

Toen de brochure, die slechts de door de Gewestelijke Recherche gekuiste tekst bevatte, in beslag genomen werd, protesteerde ik bij het hoofd van het Gewestelijk Bestuur. Hij verwees me naar zijn vroegere waarschuwing. Ik ging hogerop en schreef aan de mij goed bekende adviseur voor Inlandse zaken te Batavia. Hij was het stellig met mij eens, maar wist al lang dat in het Nederlands-Indië van toen de stem van de Procureur Generaal heel wat meer gewicht in de schaal legde, dan die uit het deskundige adviesbureau voor „inlandse" aangelegenheden. Wat lag de tijd van een Snouck Hurgronje lang achter ons! Usman Sutan Ka'adilan verdween uit mijn gezichtskring. Hij en ik hadden het verloren.

Nog eenmaal kwam hij er weer binnen, want in Digul vroeg men zich al gauw af wat men daar met een zo verstandig en gematigd, nu meewerkend man aan moest en het liquideren van Digul werd steeds urgenter. Hij werd ten tweeden male begenadigd. Uska ging op zoek naar de man aan wie hij eens voorzichtig, maar toen ook voorgoed, z'n vertrouwen gegeven had en op een goede morgen stapte hij m'n bureau binnen in de Zuid-Sumatraanse stad Palembang.

Met onze herinneringen zijn we echter nog in de Minangkabau.

Herinneringen aan de nationalistische acties op de Westkust mee-beleefd, geven me soms een bittere smaak in de mond: Dat is het geval als ik denk aan het feit, dat ons regeringsstelsel toen afzakte tot dat van een politie-

staat. Ook wanneer ik denk aan wat ik beschouw als falen, als het missen van kansen binnen het eigen Gewest. De reactie op de prikken, de uitdagingen, de spanningen, de stille angst ook die het B.B. troffen, was vaak kortzichtig en gespeend van wijsheid. Ik weet wel dat ik bij collega's en chef met een rood kruisje gemerkt was. Men vond dat ik er te lang uit geweest was, te veel met pelgrims en met de geestelijke achtergrond der problemen had te doen gehad om nuchter, krachtig en zelfovertuigd te kunnen handelen. Wie praatte er nu zoveel met die lui, die hadden alleen maar respect voor optreden. De resident was misschien z'n echec met die Digulist Uska en z'n dagboek nog niet vergeten. Als hij in het begin niet naar mij geluisterd had dan was dat ingrijpen van de Procureur Generaal in zijn Gewest voorkomen. Het was een heldere, zeer belezen man, die daar in Padang zetelde. Wat hem schade had gedaan was zijn te lange en te nauwe contact met deze koloniale wereld. Hij had eens afstand moeten hebben zoals mij die zo royaal vergund was geweest. Dan had hij het misschien nog eens met mijn zienswijze gewaagd, toen hem die kans zo prachtig geboden werd.

Het was in de tijd van de grote spanning. De ene jeugdige politieke leider en scribent na de andere verdween in het gevang. Dat kon zo natuurlijk niet doorgaan en Batavia accepteerde dat optreden alleen maar, omdat men ook geen ander middel zag om een opstand te voorkomen. Toen gebeurde er iets ongedachts, iets echt Minangkabaus. De ouderen, familie- en adathoofden, een wijzer en bezadigder soort mannen, konden het niet langer aanzien dat hun zoons en verwanten, de een na de ander, in het gevang verdwenen en wie weet eindigde dat voor velen in Digul. Gezamenlijk trokken ze naar Padang om een massarequest aan de Resident te overhandigen. Het was iets groots wat ze deden. Geef ons onze zonen terug, wij zullen ze onder ons toezicht nemen, wij stellen ons verantwoordelijk voor hun verdere goede gedrag.

Het maakte op ons allen indruk, op de een echter meer dan op de ander. De Resident begreep de grote verantwoordelijkheid der beslissing op dit verzoek en aanbod. Hij raadpleegde ons allen, ons die in het terrein zaten en die onze moeite met deze jeugd gehad hadden. „Hou wat je hebt, laat je niet nemen door die ouderen die immers getoond hebben hun jeugd niet de baas te kunnen? Alsof ze het nu ineens wel zouden kunnen. Dat hadden ze eerder moeten doen" was het advies van de meesten. Mijn advies was anders. „Grijp deze kans. Geef ze allen gratie. Laat

de ouderen hen in uw tegenwoordigheid overnemen met de plechtige belofte dat ze zullen tonen dit vertrouwen waardig te zijn. Zou het op een mislukking uitlopen, dan heb ik vertrouwen genoeg in onze macht om hen weer te kunnen arresteren en wat zouden we moreel dan sterk staan bij een streng optreden. Resident grijp deze gelegenheid met beide handen aan. Heb de moed grootmoedig te zijn". Nadat hij mijn advies ontvangen en gelezen moest hebben belde ik hem op en kreeg te horen dat hij „natuurlijk" anders beslist had, dat het zaak was te houden wat je te pakken hebt, je niet door sentiment te laten leiden, niet te veel waarde te hechten aan goedkope beloften van lui die dagelijks bewezen dat de gang van zaken in de Minangkabau aan hun handen ontglipt was.

Wij misten een kans, wij kregen er in de Minangkabau nooit weer zo een. De P.G. echter was het ditmaal geheel eens met de Resident.

Op drie jaren in de Minangkabau volgden er drie als Assistent Resident van de Palembangse Benedenlanden. Dat was een heel ander soort taak. Daar woonde een volk van handelaren, dunner uitgespreid over een groter land met enorme moeras- en bosgebieden. Wie uit de Minangkaubau kwam voelde er zich aanvankelijk met vacantie. Hier was de taak naar het leek alleen maar organisatorisch en zakelijk. De man die hier aan het hoofd stond was een organisator en een door en door zakelijk mens. De koloniale ambtenaar van het oude stempel. We hadden elkaar uit de verte ontmoet in mijn eerste Gewest Tapanuli. Bij het Liefrinck-onderzoek was hij de man die te snel, te veel, en dat te pruisisch had willen bereiken in Zuid-Tapanuli en die daar het slachtoffer werd van de radicale koersverandering op de Buitengewesten onder G. G. van Limburg Stirum.

Hier zagen we elkaar dan terug. Hij bleek niet veel veranderd te zijn. Hij had nog steeds maar één en dezelfde snaar op zijn koloniale viool. In dit Gewest van rubber, van olie en van een wel moslims-godsdienstig maar practisch geaard handelsvolk, gaf die viool een vrij harmonisch geluid. Het was de tijd van de grote inkomsten uit de bevolkingsrubber, de olie maakte het best, de Djambi pijpleiding werd geopend, de kolonialisten hadden de wind mee, het leek hier nog weer even of ze gelijk hadden.

Ook uit het vaderland kwamen toen geluiden die in dezelfde richting gingen want we kregen in Palembang de twee N.S.B.-leiders uit Nederland op bezoek: Mussert en Ds. van Duyl. Als hoofd van Plaatselijk Bestuur had ik

aanwezig te zijn bij Mussert's rede in de „Soos", zag de enscenering en luisterde naar z'n toespraak met innerlijke tegenzin.

Niet alzo Resident en Burgemeester en vele anderen. Die zullen daar nu niet graag meer aan herinnerd worden, hebben zeker geprobeerd het te vergeten hoe ze toen gejuicht hebben – het zij zo. Het Mussert geluid heeft het koloniale zelfvertrouwen toen aangemoedigd.

Er kwamen ook andere, waardevoller gasten: G. G. Tjarda van Starkenborch met vrouw en dochters en klein gevolg bezocht ons Gewest uitvoerig en rustig. Hij zocht informatie over Islam en bedevaart wanneer hij mij in zijn nabijheid riep. De contacten met hem en met de zijnen gaven mij de overtuiging dat de hoogste gezagsdrager in die tijd een edel man was zonder vrees of blaam, een man van Nederlandse bestuurservaring, een diplomaat met uitzicht over de grenzen van ons kleine land heen, maar iemand voor wie dit Moslimse koloniale Oosten geheel nieuw en wezens-vreemd was. Al toonde hij een „Grunningse" koppigheid bij het vormen van zijn oordeel en bleef hij onafhankelijk van zijn raadslieden, hij stond te ondeskundig in een zee van problemen om de koers in de slotcrisis van Nederlands taak in dit deel van de wereld met vaste overtuiging en met juist begrip te kunnen aangeven en voor het doorzetten ervan miste hij de nodige robuustheid en hardheid.

Dat hij diep doordrongen was van de noodzaak van een ethische gezagvoering is mij uit onze persoonlijke contacten duidelijk gebleken. Wat hem ontbrak was contact met de koloniale dubbele maatschappij, die van de Hollanders en die van de Indonesiërs. De diepere tragedie van deze onnatuurlijke samenleving scheen hem vreemd te blijven. Hij was een te beschaafd man voor de koloniale Nederlander, hij was te noordelijk Nederlands voor de Indonesiërs.

G. G. van Starkenborch zag, evenals zijn voorganger dat al begrepen had, dat we van Digul af moesten, dat deze instelling Nederlands koloniale gezagvoering onwaardig was en dat, bij een oorlog met Japan, een nog bestaand Digul een niet te overschatten gevaar zou betekenen.

De herinnering die nu volgt was ik liever met zwijgen voorbij gegaan. Hij is echter van te groot belang voor een goed begrip van personen en feiten, die in de naderende historische gebeurtenissen een belangrijke plaats zouden hebben, dan dat ik erover zou mogen zwijgen. G. G. van Starkenborch liet mij een zwakke kant van zijn gezagvoe-

ring zien, al blijkt eruit de juistheid van zijn beslissing tegenover de man die de grootste rol in de slotphase van Nederlands-Indië zou spelen.

Bij de liquidatiepogingen van Digul en van andere verbanningsoorden bleek hoe moeilijk het was de Hoofden van Gewest tot medewerking te dwingen. Er waren er die weigerden deze opstandigen onder hun toezicht in hun gebied terug te nemen. Ze verklaarden dan niet langer voor orde en rust in hun Gewest te kunnen instaan. Daar zou een Van Limburg Stirum wel weg mee geweten hebben. Voor hem hadden deze mannen een heilig ontzag gehad. Sprak hij niet over „z'n wrede blank-officieren" tegen mijn oude Chef uit Tapanuli, nadat hij de Liefrinck informatie ontvangen had? Hij zou ze van antwoord gediend hebben, zulke saboteurs van de hoogste politieke lijn. G. G. van Starkenborch niet alzo. Toen het voor hem zeker was dat Sukarno weg moest uit z'n verbanningsoord Endeh op Flores (hij is nooit in Digul geweest) en als vrij man weer in de Indonesische samenleving opgenomen moest worden, meende hij dat een terugkeer naar z'n eigen volk, dat van West-Java, toch een te grote stap zou zijn. Eerst dus naar een ander Gewest, op Sumatra, dicht bij de Javaanse wereld. Geen Hoofd van Gewest scheen zo'n lastig element te willen accepteren. Of de G.G. vreesde dat. In ieder geval kreeg ik een brief van mijn oud-makker uit de studentenkring rondom de figuur van Kraemer in Leiden Mr. Hartevelt, die toen regeringswoordvoerder in de Volksraad en persoonlijk raadsman van de G.G. was. Hartevelt schreef me over de dringend nodige rehabilitatie van Sukarno. Het kleine, rustige Gewest Benkulen leek het goede tussenstation. „Is de Resident daar niet lid van jouw kerk? Kun jij hem er niet van overtuigen dat het zijn plicht is in het algemeen belang Sukarno in zijn Gewest te nemen? Het is daar rustig, het is een klein Gewest, het moet voor hem gemakkelijk zijn met Sukarno een regelmatig, toeziend contact te houden". Natuurlijk voldeed ik aan dit verzoek en Sukarno ging naar Benkulen. Daar was hij toen de Jappen kwamen en wie zal zeggen wat deze daad van G. G. van Starkenborch en wat de persoonlijke invloed van de Resident van Benkulen betekend hebben voor Sukarno's houding tegenover de Jappen, die dan toch maar zijn politieke doodsvijanden, de Blanda's van hun macht over Nederlands-Indië beroofd hadden. Welke Nederlanders weten eigenlijk dat Sukarno zich niet bij deze zgn. bevrijders van zijn land ging melden, maar dat hij stilletjes in Benkulen bleef tot ze hem opkommandeerden naar Batavia en hem

na een periode van beraad, dwongen openlijk hun partij te kiezen?

De daad was wijs. Hij had alleen eerder en royaler gedaan kunnen zijn. En zeker krachtiger tegenover Residenten, die bang waren voor rust en orde in hun Gewest, doorgevoerd dienen te zijn. Koloniale gezagvoerders hielden immers van krachtig gezag? Zij hadden dat, ook als het tegen hun gekeerd werd, zeker begrepen en in hun binnenste gerespecteerd. De weg die G. G. van Starkenborch volgde zou in rustige, normale tijden de juiste geweest zijn. Toen was het de tijd voor het bevel en het dadelijke gehoorzamen.

Behalve het door te velen gewaardeerde N.S.B.'er bezoek en behalve het door allen hoog aangeslagen G.G.'s bezoek, had ik in Palembang nog een gewichtige ontmoeting. Daar heeft de buitenwereld niets van gemerkt. Ik heb het nooit meer vergeten.

Op een goede, of was het een kwade morgen, ging de deur van mijn kantoor open en binnen kwam de wat gebogen figuur van een vrij korte, nogal breedgeschouderde grijze Minangkabauer. Hij had een groot pak, in courantenpapier gewikkeld, onder z'n arm. Zonder iets te zeggen keken we elkaar aan. Dat was iets ongewoons. Heel die verschijning was ongewoon. Bekend en toch vreemd. Ja, hij was het, Uska! Ik stond op en liep om m'n schrijfbureau naar de deur waar hij stond en wachtte. „Bent u het, Sutan Ka'adilan?" Hij leek nu een gebroken man, oud en moe. „Ja, ik heb net zo lang gezocht totdat ik u vond. U bent de enige die me helpen kan. Ik ben terug uit Digul. Dit kan ik nooit meer verdragen". Met ontroering bekeek ik hem, zoals hij daar stond met z'n pak. „Uska, begrijp je niet wat je me aandoet met me hierheen te volgen?" „Ik kon niet anders, u alleen kunt me helpen". We gingen zitten en hij vertelde. Het was nu maar een kort verhaal, een van dodende eentonigheid. Daar stond het weer vlakbij ons, Gorki's Dodenhuis. „Waar is je vrouw, leeft ze nog?" Hij nam z'n papieren pak van de grond waar hij het neergelegd had. „Ze zendt u met haar groet dit kleine geschenk. Zelf heeft ze de koekjes gebakken, u weet we zijn arm". Of ik dat wist. In de couranten zaten koeken van gepofte rijst. Armelijker kon het niet. Maar wat deed me dat geschenk goed, van twee principiële opstandelingen tegen ons gezag. Mijn vrouw, mijn kinderen en ik hebben ze tot de laatste opgegeten. Herinnering aan de feesten van de Minangkabau en meer nog aan de twee mensen voor wie

ze een teken van vriendschap waren. Maar wat met Uska te beginnen? Als ik m'n chef, de Resident maar mee kon krijgen, dan wist ik het wel. Als we deze man eenvoudig op ons kantoor namen, vlak bij ons, in ons vertrouwen, maar ook onder onze hoede. Dan zouden we hem een bestaansmogelijkheid openen, een positieve, een die deze begaafde man een kleine blik van binnen uit op de Nederlandse gezagvoering zou geven.

Ik ging praten met mijn collega's, de Residents secretaris en de Assistent-Resident ter beschikking en die overtuigden warempel de nieuwe baas. Hij vond het een origineel, al was het een wat gewaagd idee.

Toen Uska dan op het Residentskantoor een plaats zou krijgen, protesteerden de kleine, jaloerse zielen: daar ging immers een plaats waar zij op gehoopt hadden. Om die te bereiken moest je dus zien uit Digul te komen, lieten ze de Resident anoniem weten. Dat was net te erg voor hem, hij durfde niet meer. En ik kreeg van hem te horen dat hij zich aanbevolen hield voor mijn volgende ethische inval en dat hij ook deze bij nader inzien toch maar niet zou opvolgen. Uska had te verdwijnen naar de Westkust, daar hoorden zulke lui thuis, niet in dit ordelijke Palembang.

Uska ging. We namen afscheid – nu voor goed. Onze, de Nederlandse, tijd spoedde naar z'n eind. Hij hoefde niet zo heel lang meer te wachten en te zwijgen. Toen kwam zijn tijd, na de Jappen-periode. De leus werd: „nu is het genoeg – nu geen vreemde overheersing meer". Toen, na de Britten, de Nederlanders probeerden terug te keren naar de Westkust, stond ook Uska, nu weer een der leiders van zijn volk, hun in de weg. Ze kregen hem en de zijnen er niet meer onder. We hadden het ernaar gemaakt.

Fr. de Jong Edz.

DE STAAT, DE BONDEN, HET LOON

Het ingroeien

Toen, omtrent de eeuwwisseling, de ongevallenwet op het vuur stond, waren er velen tegen. Zij waren tegen de verplichting, die van staatswege aan ondernemingen zou worden opgelegd – men sprak toen overigens eer nog van onderne*mer* dan van onderne*ming*: teken van toegenomen abstrahering sedertdien. Ook in de vakbeweging werd het antigeluid gehoord. Vertrouwen op de staat was ook daar niet algemeen. Maar als de zaak eenmaal werkt, dan wordt de sociale wetgeving een propagandapunt voor de „modernen": ziet hier wat een goede organisatie van het maatschappelijk leven vermag! En zij die zo riepen konden er aan toevoegen: ziet hier wat een goede organisatie van een vakbond vermag!

Want het was niet alleen de staat en de maatschappij die zij organisatorisch verbinden wilden, het was ook hun eigen bond, die zij los wilden maken van het improviserende karakter van vele eerdere vakverenigingen. Hoge contributies, bezoldigde (dat is: deskundige) bestuurders en een sterke weerstandskas. Zonder te staken is er dan veel te bereiken, want men verschaft zich een macht, een onderhandelingspositie.

In de loop van de jaren zou het aantal bonden kleiner, het aantal leden groter worden. De concentratie, die zich bij vele takken van het economisch leven liet gevoelen, zette ook in de verenigingen der arbeiders zich door. Deze zowel als de grote bedrijven kregen meer en meer te maken met een goed werkend organisatieschema. Zoals de bezoldigde bestuurders en de betaalde propagandisten in aantal groeien, groeien de employé's die door hun witte boord en hogere betaling wél van de arbeiders onderscheiden dienen te worden. Zij zijn het symbool voor die hele „dienstverlenende sector", die met de toenemende organisatie allerwegen zo gegroeid is. Het is eigenlijk een deel van die vaak als democratisering geschetste ontwikkeling, waarbij er van de winsten wat uitgestreken wordt over de arbeiders. Het geschiedt in de vorm van loonsverhogingen, sociale verzekeringen, kortere arbeidstijd, betere arbeidsruimten. Dat ge-

schiedt in organisatorisch overleg tussen de organisaties van werkgevers en van werknemers. Tezamen, collectief, maken ze uit wat als arbeidsregeling rechtskracht krijgt sedert de wet op het verbindend verklaren van de c.a.o.'s in 1937.

1937: een tijd van zuinigheid — ook een tijd van bezuiniging. Dat laatste niet het minst van regeringswege. Colijn had zich, het is bekend, niet tot taak gesteld in zijn functie van minister-president het economisch leven te stimuleren. Toch kon de staat er evenmin als in de vier jaren van de eerste wereldoorlog aan ontkomen zijn organisatorisch maatschappelijke werkzaamheden uit te breiden tot het economisch leven. Paradoxalerwijze is de anti-ordenaar met de ordening begonnen: die van de landbouwcrisiswetten (het onderwerp is sedertdien nóg één van aanhoudende zorg!).

Andere paradox uit die jaren: de vakbeweging, die bepaald niet wel voer bij het verschijnsel crisis, had op zovele wijzen meegedaan aan de maatschappelijk organisatorische opbouw, dat ze niet alleen als arbeidersbeweging, maar ook als deel van het „bedrijfsleven" kon gaan gelden. Zij was ingegroeid, om de term te gebruiken, die Bernstein revisionistisch hanteerde voor zijn toekomstverwachting. Die verwachting mag theoretisch veel gesmaad geweest zijn, practisch is ze wel aardig juist gebleken.

De eenheid

Deze ruwe schets der voorgeschiedenis was nodig om te constateren hoezeer de wederzijdse doordringing van staat en maatschappij — gelukkige term van die zo geheel andere 'revisionist', Jan Romein — een kolfje is in de handpalm der vakbondsbestuurders. „Organisatie" was hun machtwoord. Welnu, ook die doordringing van staat en maatschappij vraagt om organisatie.

Voeg daar dan bij de in de bezetting gestimuleerde gevoelens van vaderlandse solidariteit, van gemeenzaam overleg en optreden van werkgevers en -nemers tegenover de Duitsers, roer dit alles om met de lepel van de noodzaak tot gezamenlijke herbouw van het geteisterd vaderland en ge ruikt stichtelijke dampen — juist: van de Stichting van de Arbeid. Illegaal had het potje al enige tijd te vuur gestaan. Op de 5e mei 1945 werd de inhoud ervan gemengd met wat te Londen legaal bekokstoofd was: het Buitengewoon Besluit Arbeidsverhoudingen. De Vakcentralen hadden bovendien in hun gezamenlijke Raad een saus bereid. Die heette urgentieprogram. De regering zowel als de Stichting aanvaardden dat programma graag.

Voor de positie van de vakbeweging betekende dat zoiets als de ongevallenwet eertijds: de voet stond in de stijgbeugel, de handen grepen welhaast de leidsels. Natuurlijk waren er die het zaakje niet vertrouwden. Naast de bona fide stijgbeugelaars stichtten zij een eigen eenheidsorganisatie in de EVC. Haar aanhang moge hier en daar in de eerste jaren na de oorlog groot geweest zijn, haar invloed was klein. Haar oude „marxistische" leuze van beëindiging van de uitbuiting van de ene mens door de andere, werd overstemd, door de psychologisch toen — en sedertdien — zoveel meer aansprekende van de gezamenlijke krachtsinspanning. Die gezamenlijke aanpak lag in het verlengde van het solidariteitsbesef der vakverenigingskringen en evenzeer paste zij op het nationale verantwoordelijkheidsbesef van wat sedert lang de leidende kringen waren. Daarom kon de leus der eerste regering „Herstel en Vernieuwing" zijn. Daarom kon de oude sociaal-democratie haar rode pluimen afleggen om er slechts zo nu en dan mee te zwaaien. Niet op de kleuren, op de arbeid komt het aan. Die arbeid was het aan banden leggen van de arbeid door een ontslagverbod en door de plicht tot herplaatsing in de oude bedrijven. Subsidie op levensmiddelen hoort daarbij, een consumentencrediet, een ziekenfondsregeling voor allen tot een bepaalde loongrens, een verzekering voor de oude dag en tegen werkloosheid. Is het wonder, dat de ingegroeide vakbeweging.... er in gróéide? Was dit alles niet been van haar botten? Zo'n omslagstelsel voor de verzekering — wat kan duidelijker aan haar solidariteitsbesef appelleren? Ze kreeg dan ook haar plaats duidelijk uitgestippeld: één derde van de leden van de Sociaal Economische Raad — het toporgaan van een publiekrechtelijke organisatie, die op alle niveaus van het bedrijfsleven de bonden een vaste status zou verzekeren.

De regering zou zich door de SER laten adviseren in sociaal-economische zaken. Voor de buitenwacht het meest opvallend daarvan waren de bijna periodiek te noemen „loonronden". Zo werd het loonpeil met medeweten der bona fide centralen in de hand gehouden. Een groot deel van het mogelijk te verlonen bedrag ging natuurlijk niet in deze vorm naar de arbeiders. Het bleef ergens in de algemene fondsen der verzekeringen. Men kocht er a.h.w. zijn „sociale zekerheid" mee. Ook dit lag volkomen in de lijn van het streven der vakbeweging. Niet het welvaartsgeluk dat ieder persoonlijk nastreeft, maar dat als gemeenschappelijk eigendom beheerd en zonodig gedistribueerd wordt: dáárop had men zich gericht. Eerst in de eigen weerstands-

en werkeloosheidskassen, later in een sociaal gerichte regeringspolitiek vond men zijn taak.

Zo leidde het ingroeien tot een verregaande mate van vereenzelviging van het vakbondswezen met de sociale politiek der na-oorlogse kabinetten. Althans zolang in die kabinetten PvdA en KVP samenwerkten en.... althans zolang de hoogconjunctuur van de welvaartsstaat niet al te zeer blijvend leek. Voorlopig ging de vereenzelviging tot in het politieke vlak door. Als de koude oorlog in Korea warm begint te lopen, besluit de Raad van Vakcentralen een nieuwe vijf procentsloonronde achterwege te laten.

De verdeeldheid

Dat is allemaal lang geleden, dertien jaar. Wat er daarna gebeurd is, heeft zijn directe betekenis voor de huidige moeilijkheden. Het komt kort en goed hierop neer dat de ingegroeide vakbeweging moet erkennen de economische gang van zaken niet in de hand te hebben. Het komt daar op neer, dat het algemeen belang, dat ze zo vurig mét het belang van haar aanhang had verdedigd, meer en meer een inhoudsloos begrip werd. Nu staat ze met ieder been aan een andere kant van de heg. Het ene steunpunt ligt in de wereld der werknemers, het andere in die van de landspolitiek. Landspolitiek wil in wezen zeggen: politiek van compromissen, van klassenverzoening. Welnu, zolang de nood aan de man was, die van de wederopbouw, die van Korea en zelfs die van de daaropvolgende werkloosheidsgolf, kon men het nog altijd samen vinden. Zolang ook kon de PvdA in de regering zitting hebben. De achteruitgang van die partij is een symptoom van de achteruitgang van de droom van vernieuwing door samenwerking, die met de bevrijding over zo velen vaardig werd. Die achteruitgang lijkt mij structureel van aard te zijn. Ze is niet los te denken van de heroriëntering, waar op het ogenblik de vakbeweging voor lijkt te staan. Leuzen van algemeen belang, compromissen m.a.w. die een redelijk sociaal progressief beleid konden waarborgen, doen geen opgeld meer. Leuzen van nationale solidariteit nog minder, dan van arbeiderssolidariteit. Op de basis van de verzorgingsstaat klinkt het „enrichissez-vous" op, al heet het dan: „enrich yourself".

Dit klinkt als een wat pathetische uitroep van een brave na-oorlogse vakbondsman, die de grond voelt wegbrokkelen. Nu hoeft pathetiek niet altijd onoprecht te zijn — ze duidt wel altijd aan, dat de werkelijkheid doorbreekt bij hen, die haar tot nog toe te rooskleurig gezien hebben. Die werke-

lijkheid is, dat, na het herstel der na-oorlogsjaren, de kapitalistische trekken der maatschappij weer duidelijk geworden zijn. De mentaliteit van het persoonlijk verrijken is daar een uitvloeisel, zo u wilt, een indicatie van. Het oude systeem is hersteld op een nieuwe basis: de basis van de welvaartsstaat, van al die verzekeringen en sociale wetten, die op zich zelf alleen maar zijn toe te juichen. In zijn vernieuwde vorm is het systeem vriendelijk, want het bergt voor allen winstdeling en bezitsvorming. Meer voor de echt productieven, minder voor de anderen. In zijn nieuwe vorm, m.a.w. spreekt het niet aan als een zedelijk kwaad.

Saturnia en Salaria

Hoe is dat zo gekomen? Dat is voor een deel de vakbondshistorie van de laatste tien jaren.

Er heeft zich in die tijd een opmerkelijke verandering in de samenwerking der grote drie voorgedaan — en ook groeide de critiek op hun beleid soms tot een critiek op hun bestaan uit.

Het is een opvallend feit, dat tegelijkertijd vrijwel met het bisschoppelijk mandement, in het jaar 1953 van katholieke zijde gepleit werd voor wat toen nog een vrijere of meer gedifferentieerde loonpolitiek heette. De breuk in de Raad van Vakcentralen dateert van dat mandement, dat de gelovigen immers verbood naar de VARA te luisteren en bij een NVV-bond aangesloten te zijn. Prompt stelde het CNV zich in een oude antithese aan de bisschoppelijke zijde. Prompt ook klaagde het over het „gemillimeter" t.a.v. de algemene loonronden. Als bonden, die binnen het bestaande bestel hun werelds heil vinden, roken de „confessionelen" dat er nieuwe mogelijkheden lagen. Mogelijkheden, die de toch eigenlijk veel eer socialistische droom van de algemeenheid doorbraken. Sterker ook werd de waarde van het persoonlijk bezit voor de arbeiders van r.k. kant beklemtoond. Bepalingen omtrent winstdeling zouden de differentiatie nog eens te meer kleur kunnen verlenen. Men krijgt de indruk dat het NVV in zijn loyaliteit t.a.v. de politiek zoals die direct na de oorlog gevoerd werd en in zijn verbondenheid met de PvdA, die van die politiek als het ware het symbool geworden was, slechts schoorvoetend over de brug zou komen. Per slot heeft in haar ideologische wereld de solidariteitsgedachte met die der gelijkheid meer binding, dan dat in de andere zuilen der vakbeweging geldt.

In concreto betekende dat ook een zolang mogelijk vast-

houden aan een sterke mate van regeringsingrijpen in het sociaal-economisch leven. Maar in 1958 is het met de meeregeerderij der PvdA gedaan. Ietwat onthutst verdwijnen haar ministers in hun eigen particuliere leven. De staat gaat iets van zijn greep verliezen.

Twee jaar later doen zich op het economisch terrein twee logisch tegenstrijdige ontwikkelingen voor. De vrije zaterdag valt als het ware over het bedrijfsleven heen. Arbeidskrapte doet zich overal voor. Dat laatste leidt tot het rammelen aan de kettingen, die als collectieve arbeidsovereenkomsten, de loon- en andere voorwaarden voor een bepaalde termijn hebben vastgelegd. De marktverhoudingen dwingen ondernemers meer geld voor het huren van arbeidskrachten uit te trekken. Het economisch bestel zelf blijkt, los van alle „inmenging", aan de arbeiders mogelijkheden te bieden: zij staan er in een veel sterkere onderhandelingspositie als hun bestuurders in SER en Stichting van de Arbeid.

Resultaat van dit alles: het NVV verhaast zijn pas. Het komt over de brug en snelt voort in de richting, die het aanvankelijk verworpen had. Zijn voorzitter verklaart, — herfst '63 — dat een gezonde vakbeweging hem meer aan het hart gaat dan een goed functionerende Stichting van de Arbeid. Daarmee ligt de weg naar de differentiatie in de arbeidsvoorwaarden open — dat is de weg naar KAB en CNV. Hoezeer men elkaar weergevonden heeft op deze weg, getuigt het gezamenlijk optreden bij de laatste looneisen. Boven een minimum verhoging van 10 % — een uitwaaiering per bedrijf.

Zo werden de bakens verzet en werd de keus tussen algemeen belang en arbeidersbelang gedaan. Het was een keus geworden tussen een fictie en een realiteit. Dat de keus niet gemakkelijk was, komt omdat men eens op gerechtvaardigde en zeker op opportune gronden had moeten aannemen, dat ook de fictie van het algemeen belang een realiteit was. Dat was de tijd van het naoorlogse compromis, dat ik boven aangeduid heb. Wat wij nu meemaken is de erkenning, althans de facto, van de belangentegenstellingen in de kapitalistische maatschappij. De facto, niet de jure, niet theoretisch en niet eens in de woorden, die men in vakbondskringen uit. Want, is het niet duidelijk, dat juist werkgevers en werknemers gezamenlijk bij het goed functioneren der arbeidsmarkt belang hebben? Waren het niet werkgevers, die begonnen waren met het betalen van de „zwarte lonen"?

In ieder geval heeft door deze laatste ontwikkeling de vakbeweging een deel van de critiek waaraan zij meer en

meer was komen bloot te staan metterdaad afgewezen. Links en rechts beweerde men: jullie vertegenwoordigen de arbeiders niet. Links zei dan, onder andere bij monde van Pater Hoefnagels: „de arbeiders willen veel méér dan hun besturen begrijpen. Die overleggen alleen aan de top in Stichting, SER en schappen en daarbij vertegenwoordigen ze eigenlijk alleen zich zelf". Rechts zei: „er zijn er zovelen, die niet georganiseerd zijn (60 %), jullie vertegenwoordigen alleen jezelf. Jullie lopen het zakenleven tussen de benen. Tot nog toe hebben jullie een opvoedend voorbeeld gegeven, maar een zelfstandig arbeider zal toch zélf over zijn arbeidsvoorwaarden willen onderhandelen. De tijd der vakbeweging is voorbij."

Beider critiek, kwam bij alle verschil in uitgangspunt en conclusie neer op het feit, dat de vakbeweging leed aan wat in het jargon der sociologen „functieverlies" heet. Aan die critiek is nu een eind tegemoet gekomen. Of dat eind voldoende is, laat ik buiten beschouwing. Wel is het duidelijk, dat links noch rechts in hun critiek zullen zwijgen voortaan. Rechts zal het vriendelijke schouderklopje, dat de doodsteek in moest leiden, wel vergeten, links zal zijn critiek nu juist wél met een gebaar van bemoediging vergezeld doen gaan. Haar motto is: „ga zo door". Haar gedachte is: „jullie hadden veel eerder moeten gaan". Haar dwingende macht is die der wilde stakers in metaal- en transportbedrijven.

Over wat de functie der vakbeweging is, zullen de meningen nog wel verdeeld blijven. De bepaling daarvan hangt nl. van de beschouwing af, die men over de maatschappij in haar huidige stadium van ontwikkeling heeft. Het sensationele, dat aan de loon-ontwikkeling van de laatste tijd eigen was, komt, geloof ik, voor een deel daaruit voort, dat alle partijen hebben gehandeld naar zij het ogenblik bevonden. Zoals de vrije zaterdag is ook de 10 % als een orkaantje door het bedrijfsleven gegaan. In snel tempo heeft men zich moeten aanpassen aan een wervelende werfkracht. Zo is het — om in de stijl der orkaannamen te blijven — gegaan met Saturnia, zo zal het ook met Salaria gaan. Maar zijn we klaar voor de volgende bui?

Spel op hoog niveau

Dat kan alleen dan, wanneer we ons realiseren, dat we kennelijk niet in staat zijn met onze huidige middelen deze natuurverschijnselen naar onze hand te zetten. De gedachte, dat zoiets zou kunnen heerste in 1945 bij allen, die met een

„nooit meer crisis" op de lippen vol eerlijk sentiment doorbraken: hetzij naar een partij van socialisten, hetzij naar sociale politiek binnen de eigen gelederen. De staat zou het middel van bindende kracht dienen te zijn. Maar dat was 1945. De winden waren wat uitgewoed en, inderdaad, het scheen te kunnen. Naderhand echter ervoeren sommigen het economisch leven sterker dan de politiek-sociale leer. Zij deden dat vaak in de vorm van afkeer van het bureaucratisch apparaat. Velen keken trouwens niet verder dan deze afkeer hun voorlichtte.

Zo werd liberalisatie tot nieuwe richtsnoer; het voorstaan van een gedifferentieerde loonpolitiek, het uit de regering treden der PvdA zijn er symptomen van, die ik reeds aanhaalde. Voor de huidige ontwikkeling is veeleer interessant 't befaamde loonaccoord van Wassenaar, waarbij de regering De Quay afstand deed van haar inmengingsrecht. Tot 1962 oefende zij dat uit via haar Rijksbemiddelaars. Die keurden de cao's goed (of af, maar dat passeerde weinig). Eenmaal besloten zijnde, dat productiviteit en/of winst (op zichzelf al een heel twistpunt!) per onderneming variatie in de loonhoogten kon brengen, was het konsekwent van de diensten dezer „bemiddelende" heren niet langer gebruik te willen maken. Na lange strubbelingen werd besloten, dat de Stichting van de Arbeid het orgaan tot nadere regeling zijn zou. Onder heel buitengewone omstandigheden zou de regering mogen „bij sturen".

Wat gebeurde er nu? Niet zo gauw was er iets aan de orde of de mannen van De Quay, die nooit goed wisten wat voor- en wat achteruit was, togen aan hun bijstuur-arbeid! Dat was dus blijkbaar in overeenstemming met een geheel van krachtsverhoudingen, zoals die toen nog golden. Het lijkt onze gehele voorgaande redenering over de liberalisatie in het water te gooien! Ik geloof, dan ook te mogen vaststellen, dat ook die liberalisatie haar grenzen heeft. Dat er met andere woorden van een veld van krachten sprake is. Daarin zien we 1. de staat; 2. de werkgevers (ook wel „het bedrijfsleven" genoemd); 3. de werknemers (nu en dan als stakers, en durend effectief in de besturen van de vakcentralen). De welvaartsstaat, erfenis van de na-oorlogse Vernieuwing in dit tijdperk van Herstel, draagt de taak een algemeen aanvaard sociaal-economisch en (dus) moreel minimum van levenszekerheid te bieden. Daartoe hebben haar organen het recht om particuliere winststrevingen binnen zekere perken te houden. Die strevingen dreigen echter zelf deze basis aan te tasten. Ze worden door werkgevers

en werknemers even zeer voor de eigen branche nagejaagd, als voor al die bedrijven die in concurrentiepositie staan.

Het lijkt op het eerste gezicht een remisestand, waarin drie Bovenbazen elkaar de loonbal toewerpen. Maar het geheel is minder statisch. De regering bevordert b.v. nadrukkelijk de concurrentie om het prijspeil laag te houden (U zéi toch niets?). En uit die concurrenties groeien dan juist weer de monopolieachtige centralisaties van economische macht. En die macht is weer alleen door ook bijna monopolistische vakorganisaties in toom te houden. Dat nu, lukt hun alleen als zij doen wat de arbeiders willen.

Het is nu alleen nog de vraag hoe lang dat lukken zal met behoud van de relatief gelijkmatig verdeelde krachtsverhoudingen tussen staat, werknemers en werkgevers. Men kan ook zeggen: hoe lang dit lukt met behoud van de basis van de welvaartsstaat.

Eigenlijk komen die beide op hetzelfde neer.

BRIEF AAN DE SCHRIJVERS EN KUNSTENAARS VAN EUROPA

Vrienden,

Een Spaanse dichter schrijft vanuit zijn cel: „mijn kleren worden doorzocht, de pen, het hart, het vaderland worden mij ontnomen." Deze man, die zo van alles beroofd werd, heet Vidal de Nicolás Moreno.

Hij bevindt zich in de gevangenis van Burgos. Bij het martelaarschap van zijn opsluiting komt bovendien nog de gedwongen beperking van zijn gezichtsveld, de beklemming van een eenzame opsluiting, omdat hij, toen hij tezamen met andere gevangenen aangetreden stond op de binnenplaats van de gevangenis, weigerde de mis bij te wonen.

Ik weet niet wanneer hij dit besluit heeft genomen. Later zijn hem in deze vrije beslissing om te weigeren Vicente Llopis en de student Jorge Cunill gevolgd. Het werd hun verboden om te roken, te gaan zitten, te lezen en contact te hebben met hun familieleden. Hun hoofden werden kaalgeschoren, zij werden gedwongen te knielen. En dit alles als antwoord op een poging tot handhaving van een simpel recht waarvan zelfs het gevan-

genisreglement gewag maakt! Zij weigerden de mis bij te wonen omdat zij niet gelovig zijn.

Het is niet gemakkelijk om vol te houden, wanneer een regiem zijn methoden van dwang en foltering zo heeft weten te perfectioneren. Zij hebben het stellig niet gedaan om te bluffen.

In de wanhoop der eenzame opsluiting bleven zij ongebroken. Zij behielden hun menselijke waardigheid.

Zij eisten dit geringe recht en maakten er een gewetenszaak van, in het bewustzijn dat niemand kan worden verplicht „de waarheid te aanvaarden of af te wijzen", dat geen enkele ideologie door dwang kan worden opgelegd, omdat zij wisten dat, om een zegswijze van Miguel de Unanumo te gebruiken, „godsdienstdwepers doof zijn waar het de eerbied voor Christus betreft".

Dank zij het feit dat het geweten van een aantal politieke gevangenen in die gevangenis in Burgos in opstand kwam hebben wij de willekeur die daar heerst, leren kennen en weten wij hoe vele intellectuelen behalve de drie genoemden gevangen zitten, onderworpen aan een stelsel dat er van uitgaat dat enkele uren voldoende zijn om het menselijk geweten tot zwijgen te brengen.

Ik bied u mijn verontschuldiging aan voor het feit dat de smart van Spanje nogmaals bij u komt aankloppen. Deze smart komt tot u uit de gevangenis van Burgos. Ze verzoekt u, die in vrijheid leven, om uw steun. Ze smeekt om gehoor.

Wendt nogmaals de kracht van uw invloed aan bij de burgerlijke en kerkelijke gezagsdragers van Spanje!

Het zou immers kunnen zijn dat enkele mensen, dankzij deze poging, ontheffing van een onrechtvaardige straf krijgen, dat hun de vrijheid van geweten zou worden verzekerd en dat in elk geval hun status als politiek gevangene zou worden gewaarborgd.

Ik groet u, met mijn oprechte dank:

RAFAEL ALBERTI

Buenos Aires

RAFAEL ALBERTI, geboren in 1903, was in de twintiger en dertiger jaren met Garcia Lorca de invloedrijkste dichter en toneelschrijver in Spanje. Door de overwinning van Franco verbannen vestigde hij zich in Argentinië.

Van hem verschenen de volgende dichtbundels: **Marinero en tierra** (1925 Bekroond met de Nationale Prijs van Letterkunde), **La amante** (1926), **El alba del alheli** (1927), **Cal y canto** (1929), **Sobre los angeles** (1929), **Sermones y morades** (1930), **Consignas** (1933), **13 bandas y 48 estrellas, poeme del mar Caribe** (1936), **A la pintura** (1948), **Retornos de lo vivo legano** (1953), **Ora maritima** (1953), **Baladas y canciones del Parana** (1955).

HET FATALE SCHOT

Het was een fataal schot dat een einde maakte aan het leven van president Kennedy. Fataal, omdat zich aan de afschuw voor deze zinneloze moord een diepe verontrusting paarde over de noodlottige gevolgen die eruit zouden kunnen voortkomen. De dood van deze nog zo jonge president van de machtigste natie ter wereld betekende meer dan het heengaan van een willekeurige staatsman. Niet alleen omdat in hem zulk een grote beslissingsmacht was geconcentreerd, maar omdat deze macht in handen was gelegd van een man op wie de hoop was gevestigd dat hij deze macht zou aanwenden om een weg te vinden uit het labyrint van soms onoplosbaar lijkende verwikkelingen waarin onze wereld, die op straffe van ondergang op éénwording is aangewezen, zich bevindt.

Een hoop die men niet prijs kan geven ook al kan men het vertrouwen, dat die hoop moet steunen, maar ten dele delen. De schok die Kennedy's dood heeft teweeggebracht, niet alleen in zijn eigen land en de landen die met de Verenigde Staten op de een of andere wijze geallieerd waren, maar ook daar waar de Amerikaanse president politiek en ideologisch als machtigste tegenstander gold, kan zonder deze hoop niet verklaard worden. Dat Chroesjtsjow er verslagen uitzag toen hij het bericht van Kennedy's dood vernam en dat de communistische landen deelden in de rouw om Amerika's president, is maar al te begrijpelijk. Chroesjtsjow en Kennedy hadden een, hoe kleine ook, toch eerste stap gedaan tot toenadering en ontspanning. Zij waren partners geworden in een gesprek dat nu toch op gang leek te zijn gekomen. Toonde China geen enkel bewijs van sympathie, Fidel Castro zei de moord te betreuren en geen reden te hebben Kennedy's dood te wensen ook al zou Cuba 'misschien' motieven hebben in die richting te voelen. De nieuwe vice-minister-president van Italië, de leider van de linkse socialisten, Nenni, meende dat ten overstaan van deze tragedie voor de gehele wereld, hun eigen zaken maar van gering belang waren.

Natuurlijk is het zo dat Amerika's politiek niet door een president wordt gemaakt. Maar het *beeld* dat de wereld krijgt van zulk een politiek, wordt wel zeer sterk bepaald door de stijl waarin zij wordt gevoerd. En onmiskenbaar vertoonde zich in de ruim 34 maanden dat hij het presidentschap heeft bekleed, in Kennedy's politiek een eigen stijl.

In dit opzicht deed hij meer aan zijn illustere democratische voorganger Roosevelt herinneren dan aan de Republikeinse Eisenhower die hij heeft opgevolgd. Hij wekte verwachtingen die in Eisenhowers regering niet vermoed konden worden. En wij mochten wel hopen dat de periode van het brinkmanship van Foster Dulles geschiedenis was geworden. De machten die in de Verenigde Staten in die periode de wereld in angst en bange spanning hielden, leken allengs teruggedrongen te worden.

Dit alles wil niet zeggen dat er met Kennedy's presidentschap een ommekeer is gekomen die zich zal voortzetten. Net zo min als wij hadden mogen verwachten dat hijzelf erin geslaagd zou zijn de tegenstand die hij in zijn eigen land moest bevechten en die van Amerika's bondgenoten geheel te overwinnen. Maar — en dit is wat zijn dood zo verbijsterend maakte — men kon zich moeilijk iemand denken die zo energiek en vasthoudend Amerika vermocht te sturen in een richting die de wereld wat lichter doet ademen. Natuurlijk, Kennedy vertegenwoordigde een natie die er naar streeft haar economisch stelsel te handhaven en dit te steunen waar het in de wereld wordt bedreigd. Dit schrijft een politiek voor waar geen president zich aan kan onttrekken. Maar zijn politiek vertoonde nuanceringen waaruit begrip sprak voor ontwikkelingen en sociale eisen waar geen politieke of economische filosofie aan kan ontkomen. Van het begin van zijn optreden als president af heeft hij zich omringd met raadslieden die in zijn land vaak als 'eggheads' werden bespot, maar die een garantie waren voor een liberaler, breder, moderner en intelligenter begrip voor wat te verwachten was. Zijn eigen belangstelling, aanleg, opleiding en intelligentie sloten hierbij aan.

Niet in overeenstemming hiermee was zijn houding tegenover Cuba, toen hij de misstap beging een invasie toe te laten die een echec werd. Maar hij heeft zich weten te verweren tegen de extremisten die aandrongen op de vernietiging van het Castroregiem. Zijn mobilisatie van een enorme strijdmacht tegenover Chroesjtsjows provocerend optreden op Cuba was een bijzonder gevaarlijk risico, maar Kennedy heeft blijk gegeven van grote staatsmanswijsheid door zijn tegenstander de kans te geven zich terug te trekken zonder zijn gezicht te zeer te verliezen en door de afloop van dit conflict aan te grijpen voor het begin van een betere verstandhouding. Hij heeft ernaar gestreefd zich in deze politiek niet in de wielen te laten rijden door de hevige begeerte van West-Duitsland naar een eigen kernbewapening.

De politiek van de Verenigde Staten zal in grote lijnen worden voortgezet, heeft de nieuwe president Johnson gezegd. In de negerkwestie zal dit ook wel gebeuren, maar met een andere nuance. De stijl die Kennedy in enkele jaren in Amerika's politiek had gebracht, het beeld van een jonge, moderne, redelijke staatsman, is verdwenen, persoonlijke contacten, zo uiterst waardevol in deze labiele wereld vol gevaarlijke spanningen, zijn verbroken, de nieuwe president zal zijn adviseurs zoeken op zíjn niveau. Dit alles doet een vraagteken zetten achter de toegezegde continuïteit. De slotsom kan moeilijk anders zijn dan dat de wereld een zwaar verlies heeft geleden.

O. N.

Eveline van Deth

INZICHT

Nu is een tijdloze nacht begonnen,
de geboorte is jong
en eenvoud, heldere eenvoud,
staat hooggespannen –
een boog op de snaar van mijn geest,
de nacht op het land
grijs als een parel.
In twee blauwe stenen
glijdt het tweegezicht van de maan
naar de polen van 't bestaan
en de leugen is weer
leugen terug
en de waarheid is weer
rond als helder glas
en je weet dat het zwijgen
de eenvoud was
van niet geboren zijn.

Rein Bloem

KRITISCH LEZEN

Als een duffe mentaliteit zich met tentakels in de taal heeft vastgezet, komt er op een zeker moment leven in de brouwerij; zelfs in Nederland. Dit actie = reactie verschijnsel gaat altijd gepaard met een aantal geladen termen die functioneren als werkhypothese en herkenningsteken. Later, als de meute de voorhoede heeft ingehaald en de woorden weer in de leegte vliegen, kan men er om glimlachen. Terwijl de Franse goegemeente zich het hoofd breekt over de betekenis van termen als fonctions, formes, signes en significations, gaan de etnoloog Lévi-Strauss en de zijnen rustig door met hun structuurverkenningen en laten hun signalen nog af en toe knipogen. In de wereld van de nieuwe film zetten Godard en Truffaut zich zeven jaar geleden met de term cinéma d' auteur af tegen de passiviteit en plichtmatigheid van de cinéma papa; nu vindt men in het nieuwste filmblad SKOOP deze bedenking: 'cinéma d' auteur, de nieuwste vermomming van de almachtige regisseur die Kunst moet brengen' en tegelijkertijd maakt Godard zijn film Le Mépris, een titel die goed van pas komt.

In het tijdschrift Merlijn, dat voor het eerst in Nederland systematische leesmethoden demonstreert, neemt één van de voormannen afstand van de term close-reading, terwijl het literaire kamp zich verdeelt in twee partijen: voor en tegen.... close reading.

Waar het om gaat bij al die activiteiten is natuurlijk het resultaat en de impuls die er van uit gaat: de analyses van mythen, de films, de ontraadselingen. En het lijkt mij van onwil getuigen als men bijvoorbeeld niet erkent dat het essay over *De god denkbaar* van W. F. Hermans (Oversteegen), de klimatologie van de naoorlogse roman (Fens) en de interpretaties van gedichten van Vroman, Lucebert en Achterberg (Oliveira) Merlijnse meesterstukken zijn. Hun uitgangspunt, waarvoor jaren terug Hellinga in zijn samen met Van der Merwe Scholtz geschreven *Kreatieve analise van taalgebruik* (1955) de eerste formules vond, heeft zijn belang bewezen; een literatuurbeschouwing begint met het kritisch lezen van het werk. De voorzichtigheid en

tweeslachtigheid van vroegere pogingen tot analyse zijn door Merlijn achterhaald.

Dat blijkt nog eens duidelijk bij het lezen van een serie lezingen uit 1961: *Benaderingen van het literaire werk* (Servire-luxe pocket nr. 55), waarin dr. G. Kazemier de stilistische benadering van poëzie demonstreert, met als pièce de résistance een analyse van het gedicht *Beklemrecht* van Achterberg:

Al deze goederen in dode hand:
karpet en lampekap, buffet en boeken,
gangloper, tafellaken, schoorsteendoeken,
keukengerei, verlaten ledikant,

hielden na elke boedelscheiding stand.
Ik loop hier tussen als een hond te zoeken.
Misschien vertoeft gij nog in een der hoeken,
want ieder pand werd tot een onderpand.

De steden breiden uit, het net wordt dichter,
waarin uw huizing opgetekend ligt
alsof er al een streep door is gehaald.

Maar onvervreemdbaar gaat het van de stichter
op eigenerfde; bij het veemgericht
van dit gedicht is het opnieuw bepaald.

Ter voorbereiding relativeert Kazemier de stelling 'dat een gedicht uit zichzelf moet kunnen worden verklaard', vooral met het argument dat veel moderne poëzie zonder gegevens van buitenaf onbegrijpelijk is. Zo heeft men in het voorbeeld van Achterberg niet alleen behoefte aan de verklaring van moeilijke woorden (natuurlijk een filologische opdracht en geenszins een hulp van buitenaf), maar ook aan biografische informaties:

„Toch blijft dit gedicht vreemd voor wie niet weet, dat de dichter hier zoals zo dikwijls tot de gestorven liefde spreekt. In het éénzijn van man en vrouw gingen zij over in een andere wereld, waar tijd en ruimte waren opgeheven, waar zij opgingen in het eeuwige Eén. Nu zij gestorven is, tracht hij haar weer te vinden, zoals een Orpheus zijn Eurydice. In zijn poëzie wordt hem dat mogelijk, mits deze een magische kracht heeft, zodat hij haar bezweren kan om tot hem te komen. Zo ook in dit gedicht, waarin hij aanvankelijk een zoekende is tussen

de dingen die van haar geweest zijn en waar zij mogelijk nog verwijlt. En dan, ineens is er in de slotstrofe de zekerheid: ...."

Als men van dit hogeschool Nederlands bekomen is, heeft men zich behalve tranen nog meer de ogen uit te wrijven, want dan volgt voor het eerst het gedicht; we hebben het tot zover moeten doen met aankondigingen en omtrekkende bewegingen. Hierna komt de analyse neer op 'zie je wel, het klopt precies', maar wat aan deze manier van lezen ontbreekt is de verrassing, de essentie van een avontuur, de structuralistische activiteit volgens welke men een object al interpreterend reconstrueert en de functies ervan ordent. Twee werkzaamheden dus, de 'découpage' en de 'agencement' (zie Roland Barthes, *L' activité structuraliste*, Les lettres nouvelles, februari 1963). De moeilijkheden bij het ontdekken van die functies is, dat het isoleerbare elementen moeten zijn, controleerbare eenheden.

Het is niet verwonderlijk dat juist op dit gebied de analyse van Kazemier faalt:

„In het gedicht zelf staan de voorwerpen als in een parenthese genoemd en ze worden dan ook met een andere, lagere toon gesproken. De hogere, geheven toon uit het midden wordt plotseling afgebroken. Daardoor worden de thans genoemde dingen in die heel bijzondere sfeer geplaatst waar het de dichter om gaat: zachter, zodoende wat doffer, misschien zelfs min of meer gepreveld, en zo ook geheimzinniger. En de hier talrijke alliteraties verbinden de anders schijnbaar onsamenhangende dingen tot een eenheid, die ze innerlijk ook, wegens de verborgen aanwezigheid van de geliefde, met elkander vormen."

Oef, we zijn er – we zijn natuurlijk nergens meer. Het is gewoon niet waar, dat de dingen onsamenhangend zijn; ze zijn onder de noemer van het huis gebracht, hebben bovendien alle een huiselijk aspect en worden voor het merendeel gehanteerd door een vrouw. En wat betreft de toon: we weten daar niets van, niet van hoog of laag, laat staan van prevelementen, zacht en dof. De wetenschap heeft deze kenmerken nog lang niet tot unités linguistiques kunnen lokaliseren. Indien u dus de voorwerpen met een rauwe keelklank uitgesproken hebt, kunt u daar rustig mee doorgaan.

Alliteraties vormen misschien een klasse apart, maar wat ze typologisch (wat ze kunnen doen) en stilistisch (wat

ze doen) voor functie hebben, is niet bekend. Het opvallende van déze alliteraties is trouwens dat ze niet wetmatig toegepast worden, geen boek-boer, blauw-bloot, groen-gras-types. Misschien is dit zelfs wel het meest functionele kenmerk: dat de alliteratie-puur gerelativeerd wordt, dat een stijlmiddel dat verondersteld wordt 'zin' te hebben, met reserve wordt toegepast. Een moeilijke problematiek, waarin in ieder geval meer te beleven valt dan de loze beweringen van Kazemier inhouden.

En wat het belangrijkste is: elke lezer kan zonder vooropgezette bedoeling, zonder de rimram van het eeuwige één, de betekenis van het gedicht vaststellen. Die betekenis blijkt dan bovendien minder beperkt dan het aangegeven thema, er is meer dan deze abstractie, het biedt meer perspectief dan de privé-situatie uit het leven van Achterberg. Waartoe het biografisch lezen kan leiden blijkt nog eens uit Kazemiers interpretatie van het tweede couplet: na het memoreren van het 'prachtige beeld in de tweede regel' en de verschillen tussen mens en dier volgt deze explicatie: 'En dan wordt de geliefde ook meteen aangesproken. Het gaat immers om de verhouding gij en ik. De geliefde vertoeft misschien nog tussen dit alles, want ieder pand werd tot een onderpand.' Juist waar het gedicht op het eerste gezicht ontoegankelijk wordt door de niet duidelijk te onderscheiden synoniemen 'pand' en 'onderpand' blijft de commentaar achterwege! Komt men dan als eenvoudige lezer zonder gegevens van buitenaf tot de oplossing dat 'pand' via 'elke boedelscheiding' en 'ieder' in de betekenis van *huis* optreedt, dan constateert Kazemier verder dat het octaaf ten einde is, dat het sextet anders verloopt, met name door het woord 'pand' dat met zijn velerlei betekenissen ook die van 'perceel', 'huis' heeft opgeroepen.

Hoever komt men zonder deze franje?

DRAAIBOEK

Uit verre aanvang met u,
voor het blote oog nog een stip,
komen tot heden toe,
hun hartklop tegen mijn rib,
concretiseringen aan
en ik voel een kabelbericht
door mijn biografie heen gaan
naar dit laat ogenblik,
dat uit zijn lood wil slaan.

Als een lopend vuur breekt baan
een vlijmende jubelschrik.
Het komt er misschien nog op aan
bij deze ontsteking, dat ik,
ondanks afstand en ouderdom,
mij met u kan blijven verstaan
achter de feiten om.

Doch misschien is het louter een strip
introjectie, een beeldroman;
van 't geheugen een speels cartoon
of mnemotechnisch een tic,
waar niets is tegen te doen.
De droom houdt zijn grote mond dicht.

Gerrit Achterberg

Draaiboek: schriftelijke opgave, schema van de inhoud en de volgorde der op te nemen scenes; het technisch uitgewerkte scenario.

Het gedicht gaat niet over film, dus doet men goed de betekenis van de titel open te houden en niet onmiddellijk te gaan projecteren. Een beter aanknopingspunt geven de eerste drie regels, omdat zich hier iets anormaals afspeelt. Zo'n afwijking, op betekenis- of werkelijkheidsniveau, is altijd een basis, zoals Hellinga reeds aantoonde. Er spelen in die regels twee categorieën door elkaar heen, een van tijd en een van plaats. De u-figuur (wie dat is doet niet ter zake) wordt op een afstand geplaatst door middel van twee dimensies die elkaar feitelijk uitsluiten: een afstand *in* de tijd. Een dergelijk principe ziet men in: 'ik voel een kabelbericht door mijn biografie heengaan', waar twee tijden in elkaar geschoven worden, het heden van het telegram en het verleden van de biografie; alweer een 'irrealiteit' waarvan de functie nog eens wordt onderstreept door de laatste regels van het tweede couplet:

ondanks afstand en ouderdom,
mij met u kan blijven verstaan
achter de feiten om.

Er is dus sprake van een fictief middel tot contact tussen de *u* en de *ik*, een beweging uit het verleden naar het heden toe. De functie van het telegram is hierbij duidelijk, maar wat doen de *concretiseringen*? Het opvallende is in de eerste plaats dat het object bij dit woord ontbreekt: noch van te voren noch later wordt vermeld wat er precies

geconcretiseerd wordt, tenzij men hier de betekenis van de titel wil inlezen. Men kan dus niet volstaan met het constateren van dezelfde beweging als van het kabelbericht, maar men moet zich afvragen *wat* die concretiseringen zijn. Alleen is het methodisch niet noodzakelijk die vraag meteen te beantwoorden. Wat dat betreft volg ik een andere weg dan Merlijn, maar dat is een ander verhaal.

Een tweede opvallend kenmerk van de concretiseringen is het beeld vooraf: 'hun hartklop tegen mijn rib', een beeld dat van binnenuit gedacht lijkt maar in een beweging van buitenaf geformuleerd is. Tegenstellingen, dubbele mogelijkheden zijn kenmerkend voor dit gedicht; 'een vlijmende jubelschrik" en het woord 'ontsteking' met zijn twee betekenissen zijn andere voorbeelden.

Anormaal is ook het gebruik van 'als een lopend vuur', een uitdrukking die meestal met het verkleinwoord 'vuurtje' voorkomt. Er is dan ook iets anders dan een gerucht aan de orde, een moment namelijk in de samenhang: kabelbericht-ontsteking; het is het beeld van een *lont*, een vuur dat zich verplaatst langs een bepaalde lijn, en ook hier zijn twee bewegingsrichtingen mogelijk in de ontsteking van buitenaf en van binnenuit. Wie weet speelt ook nog een woordenboekcitaat mee: 'heet vuur ontstaat bij ontstekingen = afsterving van weefsels', maar het staat vast dat hier het een en ander in elkaar wordt geschoven.

Découpage en agencement: de *ik* op een laat en kritiek ogenblik in zijn leven, is er niet meer zo zeker van dat het tot dusver bereikbare fictieve contact met een *u* uit zijn verleden, nog zinvol onderhouden kan worden.

In het laatste couplet wordt het contact dat hem tot nu toe steeds vervuld heeft, in een ander opzicht twijfelachtig: is die communicatie eigenlijk wel au serieux te nemen? Is het geen tweeslachtige aangelegenheid: introjectie = introspectie + projectie. Is het geen automatisch functionerende kronkel, een tic? Is het niet opnieuw een fictie, maar nu in zijn negatieve betekenis?

Mnemotechniek: methode om met allerlei hulpmiddelen voorstellingen aan elkaar te knopen en zo het geheugen te ondersteunen.

Nu pas de titel: de herinnering aan *u* met hulpmiddelen geconcretiseerd, volgens de techniek van een draaiboek, dat (ambivalentie) ook nog teruggedraaid kan worden! De betekenis en waarde van de communicatie zijn gedevalueerd.

De droom houdt zijn grote mond dicht: de fictie die tot het heden toe zijn werk heeft gedaan is in twijfel getrokken,

eerst door een aarzelend dan door een definitief *misschien.* De fictie blijft het antwoord schuldig. Het gewapende oog, het oog met kijker of camera, heeft zijn beeld verloren. De woorden die door de eigen levens*beschrijving* zijn heengegaan, de levensvatbare concretiseringen = gedichten zijn zonder zin.

Wat de lezer, de Achterberg-lezer nu ook, verbijstert is dit perspectief. Want hoe was het ook weer; 'zodat hij haar wezen bezweren kan om tot hem te komen' en Achterberg, de man van het Woord (zie de inleiding van Rodenko tot *Voorbij de laatste stad).* Blijkbaar geeft Achterberg hier zijn enige troef uit handen. *Draaiboek* (uit *Vergeetboek*) is een van zijn laatste gedichten.

Misschien is op grond van zo'n analyse ook het waarderingsprobleem aan te vatten. Uit dit gedicht bleken een zeer genuanceerde 'dubbel-druktechniek', een persoonlijke inzet + levensbelang, en dit in een problematiek die niet privé is; geen ondanks de magie beperkte liefdeslyriek, maar de actualiteit van écriture de l' impossible. Ondanks deze ernst een speels cartoon, de relativering en ironisering van het eigen medium.

Draaiboek is een van de ongelooflijkste gedichten die ik ooit gelezen heb.

C. Buddingh'

KRONIEK VAN HET PROZA

Toen ik mijn eerste prozakroniek voor dit blad schreef, had ik– toevallig – vijf boeken tot mijn beschikking. Toen ik overschakelde op de poëzie, waren er, toevallig, eveneens vijf bundels om op in te haken. Vijf lijkt mij een mooi aantal. Het zijn er niet zoveel, dat men gedwongen wordt zich te beperken tot een enkele opmerking hier, een enkel commentaar daar, en anderzijds geeft het toch de gelegenheid, om in de loop der maanden tot een zeker overzicht te komen van wat er alzo aan romans, verhalen en dichtwerken wordt gepubliceerd. Vijf boeken dus, als onderwerp en uitgangspunt voor elk dezer kronieken – en deze vijf zijn ditmaal: *Kort Geding*, een bloemlezing uit de moderne verhalen-literatuur, samengesteld en ingeleid door J. J. Oversteegen (Polak & Van Gennep, Amsterdam); Jos Ruting: *Lydia en de Zwaan* (J. M. Meulenhoff, Amsterdam); Rudolf J. Geel: *De Magere Heilige* (De Bezige Bij, Amsterdam); *De Avonturen van Cornelis Bastiaan Vaandrager 1* (Nijgh en Van Ditmar, z.p.) en Piet Heil: *Dwarsliggers* (Em. Querido, Amsterdam).

Over het eerstgenoemde werk, de bloemlezing van J. J. Oversteegen, zal ik niet veel zeggen, omdat professor Donkersloot er in een volgend nummer van dit tijdschrift aandacht aan zal besteden, maar ik wil ingaan op enkele punten uit Oversteegens inleiding, omdat hetgeen hij daarin te berde brengt, kwesties raakt van fundamentele aard, problemen, die ook door de vier andere boeken, die ik onder de loep nemen wil, worden opgeroepen. Wat Oversteegen opvalt, in de door hem bijeengebrachte verhalen – (een uitstekende keuze, naar mijn smaak, al mis ik inderdaad Remco Campert) – is 'het overheersend voorkomen van het ik-perspectief'. Tien van de twaalf verhalen in *Kort Geding* zijn in de ik-vorm verteld en Oversteegen komt tot de conclusie, dat dit een gevolg moet zijn van het feit, dat deze schrijvers 'iets van de zekerheid hebben verloren, die de vorige generatie blijkbaar nog kende'. En in de tweede plaats, dat het hier gaat om de doelbewuste poging, de lezer te suggereren: 'zó is het gebeurd. Ik heb het met eigen ogen waargenomen'. Ik geloof, dat vooral deze tweede verklaring steekhoudend is en de kern van het vraagstuk raakt, al is de eerste eigen-

lijk nog interessanter en opent zij meer nieuwe perspectieven.

Waar het jonge auteurs betreft, meent Oversteegen, dat zij niet de ik-vorm hanteren omdat zij 'doorgaans autobiografisch materiaal verwerken, maar omdat zij literair gesproken onzeker zijn.' Dit klopt, in een ruimer verband, met het feit, dat de eerste 'echte romans' die de literatuur kent: de boeken van Daniel Defoe (Robinson Crusoe, Moll Flanders, Roxana) eveneens in de ik-vorm zijn geschreven en het lijkt waarschijnlijk, dat Defoe, ondanks zijn zelfverzekerdheid, zich inderdaad een beetje op glad ijs heeft gevoeld, toen hij als het ware een nieuw – zij het ook weer geenszins helemaal nieuw – genre inluidde. Daar staat tegenover, dat de ik-vorm vaak gebruikt is door schrijvers, van wie men niet aannemen kan, dat ze door deze onzekere houding tegenover hun stof naar een 'vaste greep' erop moesten zoeken – ik denk bijv. aan *The Music of Time*-reeks van Anthony Powell en het *Alexandria Quartet* van Lawrence Durrell. Wat zij, met de ik-vorm hebben willen bereiken is, naar mijn gevoel, een zo sterk mogelijke realiteitsillusie, die Oversteegen dus eveneens noemt.

De mens wil inderdaad datgene, wat hij 'werkelijkheid' kan noemen. Niet voor niets behoren, onder de televisieprogramma's, het journaal en de documentaires tot de meest geliefde uitzendingen: hier krijgt de kijker het waar gebeurde, het metterdaad op de wereld aanwezige te zien en dat boeit en bekoort hem steeds weer, zelfs al aanschouwt hij enkel de gezichten van een paar slechte sprekers of een uit zijn proporties getrokken voorzittershamer. Het zou te ver voeren om hier in te gaan op de vraag, in hoeverre deze drang naar realiteits-herkenning een typisch burgerlijke trek is – zoals Aldous Huxley heeft betoogd in een van zijn opstellen in *Music at Night*. Vast staat in ieder geval, dat de roman de kenmerkende literaire vorm is van onze burgerlijke West-Europese cultuur en dat Defoe's succes stellig in de eerste plaats te danken is geweest aan de grote feitelijkheid van zijn verhalen, die trouwens in sterke mate door het 'waar gebeurde' waren geïnspireerd, en het verschil in toon en aanpak tussen zijn *Journal of the Plague Year* en zijn romans is in wezen gering.

Naarmate de schrijvers zich meer van hun vak bewust gingen raken – de eerste, die dit voor honderd procent deed, was Henry James – gingen zij echter beseffen, dat er meer voor nodig was om de illusie te creëren, dan het geven van een brok werkelijkheid alleen. Zij gingen twijfelen aan de vraag, of de lezer de alwetendheid van de auteur wel zou

slikken, wat tot nieuwe, gecompliceerdere methoden van een verhaal vertellen leidde (bijv. bij Joseph Conrad). Maar ook, waar zij de realiteit voor een belangrijk deel in de steek lieten (Kafka), trachtten zij toch steeds om deze irrealiteit zo 'werkelijk', zo 'echt' mogelijk te maken: door een zo objectief mogelijke toon en een grote nuchterheid en zakelijkheid in de beschrijving. Ze bleven ernaar streven zich te maken 'tot de camera waarmee de (al dan niet verzonnen) werkelijkheid gefotografeerd wordt' (Oversteegen).

Deze vergelijking met de camera vindt men precies zo, maar uitgewerkter, gebruikt in het Naschrift van *De avonturen van Cornelis Bastiaan Vaandrager:* 'Het oog werkt in vele opzichten als een camera. Ik bedoel zo'n doos met in het midden aan een kant, een klein gaatje zonder lens.... Een *box*camera heeft een vrij grote opening, en er zit een lens in de opening. Deze lens laat het licht door en bundelt de lichtstralen zodat een helder, scherp beeld gevormd wordt op de achterwand (gevoelige laag). Ja, het oog en de camera lijken heel veel op elkaar? Maar Vaandrager wil meer, dan alleen maar een 'helder, scherp beeld' geven en dat is mogelijk, omdat er toch ook weer verschil bestaat tussen camera en menselijke blik: 'Eén oog geeft een vlak beeld, als een foto. Maar meestal ben je zo gewend aan je omgeving, dat je het niet merkt. Ik kijk recht voor mij uit, maar nu met beide ogen tegelijk. Mijn hersenen voegen de twee beelden, die ik opvang, samen. Het resultaat is dat ik diepte zie; mijn omgeving is tastbaar'.

Waar Vaandrager dus naar streeft, is het verrassende te zien in het sleurmatig geaccepteerde: hij wil wel een foto van de werkelijkheid, maar deze moét als het ware 'gewone' foto en röntgen-foto tegelijk zijn: de realiteit zowel belichten als doorlichten. Dit heeft hij, op zeer knappe wijze, gedaan in de verhalen, die samen het eerste deel van zijn *Avonturen* vormen. Verreweg het grootste deel van zijn boek bestaat uit de voor de tweede maal herschreven, eerder (in de Boekvink-reeks) afzonderlijk verschenen novelle *Leve Joop Massaker.* Maar wanneer men de twee versies met elkaar vergelijkt, merkt men spoedig welke vorderingen Vaandrager als vakman nog heeft gemaakt: de stijl is persoonlijker, concieser, de verteltrant strakker, doelmatiger: alles wat eruit kon, heeft Vaandrager weggelaten en het resultaat is een model van beknoptheid en van 'fotografisch realisme', dat echter toch veel meer geeft dan alleen maar een reeks filmische beelden. In deze novelle – en ook in de veel kortere, voorafgaande verhalen – wordt het beeld van

een Rotterdamse jongen in de eerste jaren na de bevrijding getekend — in de schoot van zijn gezin en in zijn confrontaties met verraderlijke en vijandige aspecten van buitenwereld en samenleving. De schrijfwijze is uitermate sober, gespeend van iedere lyriek, maar toch heeft het boek een zeer sterke en suggestieve sfeer, die met behulp van kleine, tastbaar gemaakte details wordt opgeroepen. Er worden geen situaties in geschuwd, maar van sensatiezucht is ook allerminst sprake: de ik-figuur mag bevreesd en vol tegenstrijdige spanningen vervuld tegenover de hem omringende wereld staan: de thema's 'oorlog en dood', die volgens Oversteegen in alle door hem in zijn bloemlezing opgenomen verhalen voorkomen, zijn bij Vaandrager — auteur van een nog weer latere generatie — alweer 'overwonnen': het zijn aspecten, die er eenvoudig bijhoren, die niet weg te denken zijn, maar die in feite niet van andere verschillen. Geweldadigheid wordt niet gezien als een betreurenswaardige, tijdelijke aberratie van de mens, maar als een aan zijn natuur inherente eigenschap, die eenvoudigweg wordt aanvaard, hoe onaangenaam de consequenties ervan voor de hoofdfiguur ook mogen zijn.

De ik-figuur uit Vaandragers boek leeft in een wereld, waarvan de ik-figuur in Piet Heils *Dwarsliggers* zegt: 'We praten altijd maar over doodsgevaar alsof dat ons leven beheerst. Maar dat is niet zo. We zijn al lang aan dat gevaar gewend geraakt. Het is mode geworden. We zijn er zo aan gewend, dat onze zielen al lang weer ruimte hebben voor spektakel en onderlinge herrie'. En — even daarvoor: 'We moeten leven van de ene dag in de andere, zeg je. En wat is daartegen? Hoe wou je het anders? Van de ene week in de andere, van het ene jaar in het andere? Wat maakt dat voor verschil?' Vaandragers wereld is er — literair gezien — een, waarin geen voorkeur wordt gemaakt ten gunste van bepaalde gevoelens of situaties. Dit wil niet zeggen, dat alles als 'object' wordt beschouwd — als in de moderne Franse roman —, maar wel, dat het subjectieve sterk wordt gerelativeerd: de personen onderscheiden zich niet van elkaar door hun gevoelens en gedachten — deze zijn juist vaak merkwaardig identiek — maar door de eigen wijze, waarop ze vanuit een eendere innerlijke gesteldheid in hun daden en gedragingen reageren. Zo is de ik-figuur voornamelijk de jongen die wacht — in een menigte van situaties en op vaak zeer uiteenlopende manieren — zonder dat dit (af)wachten nu ook maar in het minst symbolisch dient te worden opgevat. Bij Vaandrager kan nimmer sprake

van symboliek zijn, omdat het een er nooit voor het ander staat, maar alleen en onvervangbaar voor zichzelf. Dat is zijn grote kracht – en terzelfdertijd ook zijn beperking.

In de roman van Piet Heil is wel – zeer bewust zelfs – naar symboliek gestreefd. Schrijft Vaandrager over – grotendeels – zelf beleefde kernsituaties uit zijn jeugd, Piet Heil heeft een verhaal 'verzonnen'. Zijn geschiedenis speelt in een bijna volkomen verlaten stadje in een woestijn 'ergens ter wereld', waar een experimentele atoominstallatie wordt gebouwd. Mensen, die bij het project zijn betrokken, moeten zich er noodgedwongen vestigen: de meesten in de stad zelf, doch een deel in het vervallen spoorwegstation. Deze laatsten zijn de 'outsiders', die door hun non-conformistische levenswijze de 'normalen' prikkelen en tot verzet brengen. Alle huizen in de stad worden op een speciale wijze ommuurd, om het gevaar dat bij een ontploffing zou dreigen tegen te gaan – maar de bewoners weten heel goed, dat deze 'beveiliging' in werkelijkheid niets om het lijf heeft. Toch nemen ze het de 'dwarsliggers' kwalijk, dat deze zich niet op soortgelijke wijze wapenen tegen de catastrofe, die elke minuut van hun leven kan komen. Maar zoals blijkt uit het citaaat, dat ik eerder uit dit boek aanhaalde, raakt de hoofdpersoon zich geleidelijk ervan bewust, dat ook de angst een sleur kan worden, een verstarring, die dient te worden doorbroken.

Dwarsliggers is een bondig vertelde, spannende roman en hier worden zowel kracht als beperking gevormd door het thema. Piet Heil tracht niet tot een doorlichting van de door hem zo precies mogelijk geobserveerde werkelijkheid te komen, hij gebruikt deze werkelijkheid – die overigens voldoende aanschouwelijk wordt gemaakt – om ze tegenover een andere te stellen: zijn boek is gebouwd op een thematisch dualisme en wat er staat, staat bijna nooit voor zichzelf – als bij Vaandrager – maar steeds voor iets anders: een begrip, een theorie, een psychologische instelling. Zijn boek heeft dan ook affiniteiten met de science fiction, waarin, zoals Edmund Crispin heeft opgemerkt, 'het idee vaak de held is'. Maar zijn symboliek blijft voortdurend aards en 'gericht' – van een poging tot mythologisering is geen sprake en metaphysische interpretaties zijn bij voorbaat uitgesloten. Wat hij geeft, is een stuk samenlevings-kritiek, in een zeer leesbare en goed dramatisch gemaakte vorm. Maar de personen blijven schematisch, ze worden slechts zover uitgewerkt als nodig is voor hun functie in het verhaal, zoals ook de stijl voortdurend alleen tot taak heeft het thema

te steunen en te onderstrepen. Vergelijkt men *Dwarsliggers* met *De Avonturen van Cornelis Bastiaan Vaandrager* 1, dan is het ook niet twijfelachtig, welk van de twee boeken als literatuur verreweg het hoogst moet worden aangeslagen. Maar toch is *Dwarsliggers* eveneens een roman, die alleszins de aandacht verdient, omdat Piet Heil, als tot dusver misschien enige Nederlander, er in heeft getracht aan te sluiten bij een vooral in de Anglo-Saksische landen populair genre en daarvoor een eigen, in menig opzicht zeer geslaagde oplossing heeft weten te vinden.

De mythologisering, die Piet Heil heeft vermeden, vindt men wel in sterke mate in *De Magere Heilige*. Het boek doet in een zeker opzicht aan de roman *The Garden to the Sea*, van de Engelse experimentele romanschrijver Philip Toynbee denken: in beide gevallen een verhaal, dat in wezen erg weinig om het lijf heeft, maar dat belangwekkend en 'zwaargeladen' moet worden gemaakt door middel van het schrijfprocedee. Het debuut van Robert J. Geel heeft, wat Auden zou noemen, het 'quest'-motief als centraal thema. De hoofdpersoon, Paul, is in de drie delen waaruit het boek bestaat op zoek naar de ongerepte geliefde, die, al duikt ze ook herhaaldelijk in zijn leven op, uiteindelijk toch voor hem verloren gaat. Het is tevens een 'reis naar de volwassenheid', die gekoppeld is aan allerlei, al te evidente tot tamelijk schimmige, symboliek. De wereld die Geel beschrijft is een droom-wereld, die aan eigen wetten gehoorzaamt en in zoverre kan er dus een parallel worden getrokken tussen zijn boek en het werk van Kafka. Doch dan treft meteen Geels zwakke kant. Waar Kafka, zoals ik hierboven reeds opmerkte, door een zo objectief mogelijke toon en een grote nuchterheid en zakelijkheid in de beschrijving, zijn wereld echt en overtuigend weet te maken, werkt Geel met vaagheden, lyriek, emotionele bombast. Dat is bijzonder jammer, want Geel laat bij herhaling zien, dat hij wel degelijk kan schrijven en dat hij meer wil brengen dan alleenmaar-een-verhaal, is sympathiek. Maar heel de symbolische basis, met de vermoorde heilige en het meisje dat naar hem geglimlacht had en de uit zee gekomen moeder, die dochters gebaard heeft, waarvan er slechts één het leven heeft behouden, stoort alleen maar, speciaal ook, omdat er, wanneer men deze symbolische basis wegneemt, van de geschiedenis zo bitter weinig overblijft. Hoe men een mythologisch fundament voor een specifiek moderne roman kan benutten, heeft Alain Robbe–Grillet laten zien: maar deze doet het zo, dat men zijn boeken gespannen lezen kan, zonder van deze

achtergrond zelfs maar een vermoeden te hebben: het is een laag, die erbij komt. (Men leze hiervoor *Les Gommes*, in de serie Le Monde en 10/18, gevolgd door de studie van Bruce Morrisset: Clef pour les Gommes; zie ook, in dezelfde serie: Michel Butor: *La Modification*, suivi de Le réalisme mythologique de Michel Butor par Michel Leiris). Bij Geel treft thans telkens de gekunsteldheid in de opzet en de slechte poëzie in de beeldspraak. Toch ben ik benieuwd naar een volgend boek van hem, maar hij zal vrijwel alles, wat hij ditmaal aangesleept heeft, over boord moeten werpen, wil hij – juist in het door hem gekozen, pluri-interpretabele genre – slagen.

In tegenstelling tot Rudolf J. Geel debuteert Jos Ruting – die tot dusver alleen verhalen publiceerde in Podium – met een zeer boeiende en oorspronkelijke roman. *Lydia en de Zwaan* is ook ongewoon: van opzet, van aanpak, van intentie, Maar Ruting heeft zijn onderwerp voortdurend in de hand. Het is het eveneens in de ik-vorm gestelde verhaal van een meisje, Lydia, dat in haar jeugd droomt, dat zij een door de mythologische zwaan verwekt kind ter wereld brengt, dat zij Helena noemt. Later, op school, ontmoet zij een meisje, Helleentje, dat zij met het droommeisje vereenzelvigt. Lydia woont met een nicht en een grootvader op een vervallen landgoed, Den Berge, 'een vesting', die door 'de stad' wordt bedreigd. De roman heeft als thema de tegenstelling natuur-civilisatie, een thema, dat op zeer suggestieve maar onnadrukkelijke wijze keer op keer beklemtoond wordt door de beeldspraak en de nevenmotieven. Lydia en haar vrienden en vriendinnen leven 'jenseits von Gut und Böse', omringd door de vijandige wereld der volwassenen, welke laatsten wèl een rechtlijnige scheiding maken tussen goed en kwaad en daarbij deze categorieën op volkomen verkeerde waardebepalingen hebben gebaseerd. Wat ik als bezwaar voel tegen deze roman – die herinnert aan Goldings *Lord of the Flies* en Hughes' *A High Wind in Jamaica* – is, dat 'beschaving' te zeer wordt gezien als iets, waar men alleen in kan verzanden of tegen te pletter lopen. De cultuur-kritische fragmenten zijn dan ook niet alleen soms eenzijdig, maar hier en daar ook ietwat willekeurig, terwijl een enkele maal de gehekelde misstand van een te efemeer karakter is om het thema in voldoende mate te steunen. Maar verder is *Lydia en de Zwaan* een pakkend en subtiel geschreven boek, dat niet alleen een voortreffelijk, lakoniek en onnadrukkelijk beeld geeft van 'de hedendaagse jeugd', maar bovendien op uitstekende wijze het

anders-zijn-dan-de-volwassenen van alle jonge mensen laat zien. De volwassenen vertegenwoordigen beschaving, macht, 'het plantsoen'; de kinderen: natuur, onzekerheid, 'het oerwoud'. Maar aan weerskanten van deze – onoverbrugbare – kloof, loopt alles toch weer dooreen, zij het op geheel verschillende wijze: wat autoriteit lijkt, berust soms ook op beduchtheid en twijfel, en Lydia en haar wereldje kennen een eigen verbondenheid, een eigen zelfverzekerdheid en een eigen conglomeraat van zeer besliste overtuigingen. Maar alles is er nog in beweging, alles vloeit er nog, terwijl bij 'de groten' alles is verstard en in patronen vastgelegd. Het boeiende van Jos Rutings boek is, dat al deze grote en kleine conflicten en saamhorigheden nergens op theoretische wijze naar voren zijn gebracht, doch steeds op dramatische en fijn-geschakeerde wijze uitgebeeld en geevoceerd, met een mengeling van vaak navrante humor en koel-ijle melancholie. Het hoort – met *De avonturen van Cornelis Bastiaan Vaandrager 1* – dan ook stellig tot het beste proza, dat dit jaar in ons land verschenen is.

T. Eekman

DE DAG VAN EEN DWANGARBEIDER

Alexander Solzjenitsyn: *„Het verhaal van een dag. Uit het leven van Iwan Denisowitsj.*)* Wat is dat ook weer voor verhaal? Wat is dat voor schrijver met zijn moeilijk uitspreekbare en nog moeilijker onthoudbare naam? De wereld van de kunst, van de literatuur versnelt haar loop al evenzeer als de wereld der alledaagse werkelijkheid, in het gedrang duiken namen even vlug weer onder als ze opgedoken zijn, elk Boek van het Jaar, van de Maand of de Week wordt na een paar dagen overspoeld door andere, en een opvallend werk, dat in vroeger tijden de gemoederen jaren of decennia had kunnen bezighouden, glijdt nu ras weer omlaag in de vergetelheid. Het is een jaar geleden dat Solzjenitsyns novelle verscheen en in de hele wereldpers vermeld en besproken werd. Nu is zij al weer bijna vergeten, bij ons in het westen tenminste, — niet in de Sowjet-Unie, waar het verhaal van de dag van Iwan Denisowitsj diepe indruk maakte, als een belangrijk symptoom werd gezien, en waar men uitkijkt naar nieuwe voortbrengselen van deze auteur.

Misschien is die snel ingetreden vergetelheid wel nuttig: wanneer wij ons nu tot het verhaal wenden is de politieke sensatie wat geluwd en kunnen wij ons meer concentreren op de literaire aspecten. Hoewel — het blijft moeilijk politiek en letterkunde hier te scheiden: Solzjenitsyn zet een vaste Russische traditie voort door zijn literaire werk een politieke, ideologische, aanklagende strekking te geven — een traditie die bestaat sinds Radisjtsjew in 1790 in zijn onschuldig lijkende *Reis van St. Petersburg naar Moskou* een duidelijke aanklacht tegen de lijfeigenschap verwerkte. Aanklagende of „aan de kaak stellende" literatuur kent de gehele 19e eeuw.

Onder het Sowjet-bewind met zijn geperfectioneerde censuur en ideologische kunst-controle was het haast onmogelijk aan te klagen of zelfs maar te critiseren, zelfs maar twijfel te uiten, al lukte dat toch een enkele (b.v. Boelgakow, of Zamjatin, wiens roman *Wij* (1922—1924) overigens

*) Met inleiding van A. Twardowski. Nederlands van Theun de Vries. Amsterdam, Pegasus, 1963.

alleen in het buitenland kon verschijnen, evenals later Pasternaks *Dokter Zjiwago;* of enkele jonge dichters in zeer recente dagen). Evenwel, de tijden en de geest des tijds zijn veranderlijk: gaf de eerste helft van de Sowjet-era een toenemende controle van en druk op de kunst te zien, culminerend in de arrestaties en liquidaties van schrijvers aan het eind der jaren 1930, — tijdens de tweede helft brak bij perioden een liberaler houding door. Dat begon tijdens de wereldoorlog, toen veel mocht als het maar patriottisch was — totdat Zjdanow in 1946 de duimschroeven weer aandraaide. Toen kwam de „dooi" van 1956, het jaar dat de Lente der Volken van Oosteuropa betekende, maar dat ook weer spoedig door een herfstkilte gevolgd werd, al was die niet te vergelijken met de Siberische kou van het Stalintijdperk. En tenslotte werden ook de laatste paar jaar, tijdens Chroesjtsjows ambtsperiode, vrijheden verworven en uitgebuit die tevoren ondenkbaar waren geweest, al verzette de groep van orthodoxe, meest stalinistisch-gezinde die-hards zich tegen de pretenties der jongeren. Maar ook nu bleef een terugslag, een correctie van officiële zijde niet uit: de scherpe veroordelingen der abstracte kunst in december 1962, de waarschuwingen aan onvoorzichtige literatoren in maart vorig jaar en de mutaties van functionarissen op het gebied van de kunst. Men spreekt thans in de Sowjet-Unie van een nieuw ingetreden „vorst". „De kunst behoort tot de sfeer der ideologie", aldus bevestigde Chroesjtsjow in zijn rede van 8 maart j.l. het oude partij-standpunt.

Zo is er nog veel bedenkelijks in het artistieke en intellectuele leven van de Sowjet-Unie, veel dwangmatigs, dirigistisch, bureaucratisch. Maar door niemand kan ontkend worden dat de sfeer liberaler en leefbaarder is dan tien jaar geleden — zelfs niet door hen die toen met klem beweerden dat slechts een luider wapengekletter van het westen, en liefst zelfs een wapengebruik, de Sowjet-machtshebbers ooit zou intimideren en tot het toestaan van meer vrijheid dwingen.

Maar nu Solzjenitsyn. Een volmaakt onbekend schrijver, in 1919 geboren als zoon van een onderwijzer te Rostow aan de Don, student, in de wereldoorlog als vrijwilliger aan het front, waar hij de rang van kapitein bereikt, maar dan gearresteerd en tot acht jaar dwangarbeid veroordeeld wordt. Hij debuteert in 1962 rechtstreeks in *Nowy Mir,* het dikste en eerbiedwaardigste der Russische literaire maandbladen (of beter, zoals de ondertitel luidt: „Literair-artistiek

en sociaal-politiek tijdschrift"). De hoofdredacteur A. Twardowski laat aan de novelle een inleiding voorafgaan, waarin hij schrijft: „Ik wil niet vooruitlopen op het oordeel van de lezer aangaande dit werk, ofschoon ik er persoonlijk niet aan twijfel of het kondigt in onze letteren de komst aan van een nieuw, oorspronkelijk en volslagen gerijpt meester". Hij noemt *Een dag* een „werk dat in zijn waarheidsliefde zo sterk en zo smartelijk is", en dat „uitgroeit tot een ongemeen levendig beeld, dat met de hoogste nauwgezetheid jegens de waarheid der menselijke karakters is uitgevoerd" (ik citeer de vertaling van Theun de Vries).

Zelden of nooit viel een verhaal van een debutant zulk een plaats en zulk een aanbevelende introductie ten deel; en de lezer begrijpt onmiddellijk dat dit niet toevallig is. Door de Sowjet-theoretici en -publicisten wordt heel graag de uitdrukking „niet toevallig" gebruikt, die typisch is voor het marxistisch determinisme. „Niet toevallig vonden de liberale en de clericale partijen elkaar: zij vertegenwoordigen immers beide de belangen van het kapitaal", „Niet toevallig is de elegische toon van Tsjaikowski's werken: hij behoorde immers tot een klasse die haar ondergang voelde naderen", enz. Niet toevallig nu is ook menig verschijnsel in de Sowjet-wereld (indien er al iets wèl toevallig is), de letterkundige wereld zeker niet uitgezonderd. Dat geldt ongetwijfeld voor deze novelle. Het valt niet te zeggen of de auteur haar misschien al jaren geleden geschreven heeft, maar haar destijds als onpubliceerbaar in een geheime la heeft geborgen, zoals dat, naar men als zeker mag aannemen, met vele literaire werken geschied is — of dat hij haar à la minute, op bestelling geleverd heeft. Maar de verschijning kwam in elk geval op het gewenste tijdstip: in november 1962, als één der hoogtepunten (en ook wel gedeeltelijk als een afsluiting) van de destalinisatie-campagne.

Deze campagne was al tijdens het twintigste partijcongres van 1956 ingezet, maar ontplooide zich geleidelijk: eerst als critiek op de persoon van de gestorven leider, zijn politiek, zijn naaste medewerkers, de door hem bevorderde „persoonsverheerlijking" — allengs als critiek op de hele politieke situatie zoals die tijdens en door Stalin geworden was. Aangemoedigd door Chroesjtsjow zelf kwam men in de loop van 1962 tot een algehele herwaardering van het Sowjet-verleden, waarbij de binnen- en buitenlandse politiek, en tenslotte ook het dwangarbeidsysteem betrokken werd. Ilja Ehrenburg, die met Paustowski tot de moedige en vrijmoedige schrijvers der oude generatie behoort (zij zijn door hun leeftijd en hun reputatie ook wel haast onschend-

baar), publiceerde in dezelfde *Nowy Mir* (aug. 1960 tot maar 1963) zijn memoires *Mensen, jaren, leven,* waarin juist bij de sombere periode vóór de tweede wereldoorlog en de toen verdwenen literatoren uitvoerig werd stilgestaan. Het blad publiceerde ook de roman *De stilte* van Joeri Bondarjow, die de Stalin-terreur onverbloemd aan de kaak stelde, en ander werk van dergelijke strekking. Jewtoesjenko waarschuwde in zijn gedicht (in de *Prawda*) *Stalins erfgenamen* tegen de stalinisten die er nog zijn en die hun kans op terugkeer verbeiden („Verdubbel, verdriedubbel de wacht bij zijn graf, zodat Stalin niet zal herrijzen, en met hem het verleden!"). Ook *Izwestija* en *Prawda* deden mee aan het publiceren van onthullend belletristisch werk over arrestaties, gevangenissen en dwangarbeid.

In dit kader valt Solzjenitsyns *Verhaal van een dag.* Kort na de verschijning, op 23 november, hield Chroesjtsjow een rede voor het plenum van het Centrale Comité (de tekst hiervan is niet openbaar gemaakt), waarin hij schijnt te hebben gezegd dat Solzjenitsyns werk op zijn uitdrukkelijk bevel onverkort opgenomen was, ofschoon sommige leden van het partij-presidium hier en daar wat hadden willen schrappen. Overigens schijnt hij zelf wat geschrokken te zijn van de stroom van memoires over de vreselijke periode van het Sowjet-verleden, die nu bij de tijdschrift-redacties en uitgeverijen binnenvloeide: in zijn rede van 8 maart j.l. verklaarde hij dat dit een zeer gevaarlijk thema was, waarmee men moest oppassen: waar moest het heen als dit het hoofdonderwerp van de Russische schrijvers zou worden? Hij nam overigens in deze rede Stalin enigszins in bescherming: deze immers „stond toen aan het hoofd van de strijd tegen de vijanden van de revolutie en de socialistische opbouw", zijn „verdiensten voor de partij en de communistische beweging schat de partij ondanks alles naar waarde".

Zo is de Solzjenitsyn-periode alweer min of meer afgelopen: de chef heeft het, om welke politieke redenen dan ook, op een bepaald tijdstip nuttig geoordeeld de campagne tegen zijn voorganger en diens regeersysteem aan te wakkeren, er werd een luikje opengezet waaruit wat antistrafkamp-literatuur kwam, nu is dat luikje weer dicht. Hoe het ook zij, deze literatuur heeft de nodige deining gewekt en een grote taboe opgeheven: voor het eerst kan openlijk over de schande van deze kampen en hun millioenen slachtoffers gepraat, gediscussieerd worden, een historische leugen werd zo rechtgezet. Dit is de blijvende waarde van deze ontboezemingen, waarvan alleen Solzjenitsyns werk door zijn literaire kwaliteiten aanspraak maakt op een plaats in

de Sowjet-literatuurgeschiedenis. Overigens zijn die literaire kwaliteiten er niet debet aan dat het werk zo ijlings in alle westerse landen vertaald en uitgegeven werd (in Nederland kwam het, behalve in de onderhavige boekvorm, ook uit als feuilleton in de N.R.C. (van 22 december 1962 af), in de vertaling van M. Broekmeyer en M. van den Heuvel).

Wij worden verplaatst naar een der „speciale kampen" in het noorden van Siberië, waar politieke gevangenen (wat men daaronder dan ook verstond) hun straf door arbeid moesten delgen. Een willekeurige dag, van opstaan tot slapengaan, uit het kampbestaan van een willekeurige gevangene wordt beschreven: van de eenvoudige Russische dorpeling Iwan Denisowitsj Sjoechin, metselaar en kolchoz-lid. De novelle is onmiskenbaar autobiografisch, geen outsider zou alle details van dit gruwelijke bestaan zo levendig en minutieus weten weer te geven; maar niet geheel autobiografisch is de hoofdpersoon zelf, immers de auteur was een intellectueel en officier, geen kolchoznik. Waarschijnlijk heeft Solzjenitsyn hiermee een bedoeling gehad, n.l. aan te tonen dat het om een heel gewone Sowjet-burger gaat: niet een intellectueel, zoals dat zo dikwijls in de Sowjet-belletrie, juist ook over de terreur en de kampen, het geval was, een intellectueel die eerder onder de verdenking kan komen zich met staatsgevaarlijke politieke ideeën bezig te houden — niet een nonconformistisch idealist, niet een onschuldige, edele partijman (in verscheidene andere bijdragen tot de strafkamp-literatuur was het een overtuigd communist die moest lijden, waarmee men als het ware de door de partijleiding gepousseerde stelling wilde illustreren dat het kwaad te wijten was aan Stalin en enkele medewerkers, maar dat de partij onschuldig, onwetend en zuiver was geweest).

Deze Sjoechow is een nuchtere, verstandige man, die gedurende zijn gevangenschap de ogen en oren heeft opengezet en de beste manier, de slimste praktijken heeft gevonden om zijn tien jaren straftijd („drieduizend zeshonderd drie en vijftig dagen als deze ene, van begin tot einde; de drie dagen extra had hij te danken aan de schrikkeljaren") door te komen. Hij behoorde tot de categorie „spionnen", omdat hij een paar dagen in Duitse krijgsgevangenschap was geweest. Over de Grote Vaderlandse Oorlog, over het Sowjet-vaderland, over de wijze leiding van de communistische partij geen woord: de autoriteiten zijn voor hem „ze", een verre, ontastbare macht. Gevoelens van eer en menselijke waardigheid, van medelijden, goedhartig- en hulpvaardigheid jegens anderen, zwakkeren of minder aange-

pasten, zijn tijdens het kampleven allerminst in hem gedood. Zelfs heeft hij die dag zoveel plezier in het muurtje dat hij metselen moet, onder het oog van genadeloze opzichters en in de ijzige kou, dat hij bij het sein voor afnokken niet kan ophouden en zich nog maar nauwelijks bij zijn terugkerende ploeg kan aansluiten: dat is de enige passage in het verhaal die ons wat onecht aandoet omdat hij riekt naar de in de Sowjet-letterkunde zo gebruikelijke verheerlijking van arbeid en arbeidsvreugd.

De westerse lezer zal opmerken dat, in overeenstemming met Sowjet-zeden, in het hele gedetailleerde relaas van Iwan Denisowitsj's dag haast niets voorkomt over het doen van menselijke behoeftes en wat daarmee in verband staat, waarover een westers modern schrijver zeker uitvoerig zou hebben uitgeweid. Solzjenitsyn is er niet op uit de verschrikkingen van het concentratiekamp breed en in de zwartste kleuren te schilderen, hij beschrijft geen geselingen of martelingen, geen sterfgeval, hij uit geen kreten van verontwaardiging. Dat het verhaal zo sterk treft vindt zijn verklaring juist in de sobere, zakelijke stijl, de dicht bij de spreektaal staande, hier en daar lapidaire taal, die hij zeer knap hanteert — een taal die doet denken aan die van Leo Tolstoj in diens *Gevangene van de Kaukasus* en in ander werk dat hij speciaal voor het volk bestemde. Die taal kan niet letterlijk worden overgezet, er moeten benaderingen, equivalenten, omschrijvingen worden gezocht. Een enkele maal bevreemdt Theun de Vries' vertaling wat: Waar Solzjenitsyn b.v. van Sjoechow, als deze geconcentreerd zit te eten, zegt (ik vertaal letterlijk uit het origineel): „Nu kon het dak afbranden, hij zou zich niet haasten", en waar zijn vertaling luidt: „Er was geen reden om voort te maken, zelfs niet als de boel gebrand had" (blz. 28). Of als de kok „een potlood nam en op het lijstje dat bij hem aan de muur hing iets aantekende", waar bij de Vries staat: „....en schreef *ten eigen gerieve* iets op een lijstje aan de muur" (blz. 187). Deze plaats luidt in de Engelse vertaling van Ralph Parker, die in de bladen *Moscow News* en *Soviet Literature* verscheen: „.... and made a note for himself on a list on the wall". Deze en vele andere plaatsen tonen dat de vertaling naar deze Engelse versie werd gemaakt, en niet naar het Russische origineel. Niettemin is de tekst over het algemeen bevredigend en de taal goed aangepast aan milieu en situatie.

Behalve de hoofdpersoon ontmoet men tal van andere kampbewoners, die de indruk versterken dat de schrijver wil accentueren dat hier een doorsnee van het Sowjet-volk

achter het prikkeldraad gezet was: er zijn Moskouers, Esten, Oekrainers, Letten, Moldaviërs onder; tot de sympathiek weergegeven gevangenen behoort „Tsezar", die „een mengelmoes van allerlei nationaliteiten: Griek, Jood, Zigeuner" was, en de deemoedige, hulpvaardige baptist Aljosja. Het zijn boeren en stedelingen, ook intellectuelen, zoals de oude gevangene X-123, die in een gesprek de indertijd vermaarde en bekroonde film *Iwan de Verschrikkelijke* aanvalt: „Eén bonk kitsch....! En dan die vieze politieke achtergedachte — rechtvaardiging van het persoonlijk despotisme. Een bespotting van drie generaties van Russische intellectuelen!" Op de repliek dat aan de maker geen andere interpretatie zou zijn toegestaan antwoordt hij boos: „Ai wat, toestaan? Noem hem dan ook geen genie! Noem hem een gatlikker, die de bevelen van een vuile hond uitvoert. Genieën passen hun kunst-uitspraak niet aan bij de smaak van tyrannen".

Er zijn vier vijanden, die de gevangene voortdurend in de gaten moet houden en zo gewiekst mogelijk bestrijden: in de eerste plaats de honger, waarin hij dag in dag uit leeft en die hem tot een roofdier maakt, in de tweede plaats de vreselijke, alles doordringende kou die in dit gebied heerst, ten derde de bewakers, die hem afblaffen, slaan of in de kamp-petoet stoppen, waar zelden iemand levend uitkomt; en tenslotte de mede-gevangenen, die hem kunnen pesten, verraden of beroven. De lezer beleeft met Iwan Denisowitsj en zijn maats deze gehele kamp-dag intens mee; maar men leest het werk niet met een uit afschuw geboren beklemming, want het ongewone is dat — ondanks de aan de kaak stellende tendens, de ten hemel schreiende toestanden die hier worden belicht — deze novelle van zulk een levenswil getuigt dat zij haast blijmoedig is, zodat men aan het eind Sjoechows „volmaakt tevreden" gevoel kan meevoelen: „Hij had die dag het ene gelukje na het andere gehad: ze hadden hem niet in de nor geslingerd.... En hij was niet ziek geworden, hij was er doorheen gekomen. Er was een dag verstreken — volmaakt wolkenloos, nagenoeg gelukkig".

Het behoort tot de beste tradities van het Russisch proza dat de ongekunstelde schildering van een „wolkenloze" dag niettemin zulk een diepe indruk vermag na te laten.

Aya Zikken, Hut 277.
De Arbeiderspers.

De staat Israël is een dermate boeiend fenomeen, dat er steeds weer over geschreven wordt. De grote belangstelling maakt het voor schrijvers, die zich door Israël voelen aangetrokken, moeilijk er óók nog over te schrijven en er nieuwe kanten aan te ontdekken. Aya Zikken, de schrijfster van een aantal gedeeltelijk ook in Indië spelende romans, w.o. de prachtige *Atlasvlinder,* is het gelukt ons Israël op een originele wijze te laten zien. Zij laat in haar *Hut 277* een zestal Israëlische vrouwen haar visie op Israël geven. Dat is zo veel te meer gerechtvaardigd daar de rol van de vrouw in Israël van groter belang is dan in de meeste andere landen. Zeker speelt de vrouw in sommige andere landen eveneens een grote rol als moeder, als pionier, als kameraad van de man bij het werk, maar misschien in geen ander land heeft zij tevens zo veel invloed, worden aan haar werkelijk dezelfde kansen geboden en dezelfde rechten toegestaan als aan de man. Wij horen het uit de mond van de vrouwen die Aya Zikken over Israël laat vertellen, vrouwen die toevallig met de vrouwelijke ik-figuur van het boek samen op de boot op weg naar Israël zijn.

De stijl waarin het boek geschreven werd is van begin tot eind strak, passend bij de geaardheid van de vrouwen die aan het woord komen en bij de ik-figuur die — misschien ook door haar Indisch verleden — van haar kant goed bij deze vrouwen past. Misschien zijn haar aanpassingsvermogen, haar zin voor humor, haar kritische spot mee de oorzaak ervan dat deze vrouwen haar zonder reserve haar levensgeschiedenis vertellen. Bij de strakke stijl van de verteltrant horen ook de weglatingen, die soms meer suggereren dan uitvoerige beschrijvingen zouden kunnen doen.

Uitstekend is de manier waarop wij met de reisgenoten van de ik-figuur in kennis worden gebracht. Er wordt geen woord verspild aan de beschrijving van bijkomstige dingen, geen enkele figuur treedt het verhaal binnen die er niet rechtstreeks mee te maken heeft. Wij maken uitsluitend nader kennis met de vijf vrouwen die in hut 277 bij elkaar zijn — en met de moeder van een van haar — wier visie op Israël wij zullen leren kennen. Eerst zien wij deze vrouwen precies zo als de ik-figuur haar in het begin ziet, als een anonieme groep. Daarna leren wij door middel van de

adreskaartjes aan haar bagage haar namen kennen, waarbij de aard van deze bagage al iets van de mentaliteit en de omstandigheden van de eigenaressen ervan verraadt. Na een paar bladzijden krijgen wij een vage typering van deze vrouwen, die Israël voor ons en voor de ik-figuur opbouwen nog voordat zij er voet aan wal heeft gezet.

Aya Zikken heeft goed aangevoeld hoe belangrijk de achtergrond is, het verleden van deze vrouwen, dat haar verhouding tot Israël pas in het juiste licht plaatst. Het is bijvoorbeeld belangrijk dat een van de vrouwen, de vijfenzeventigjarige Rosa, evenals de ik-figuur vroeger in Indië en daarna in Nederland heeft geleefd. Door haar zien wij Israël niet slechts tegen de achtergrond van Java en een gloeiend heet vrouwenkamp daar, maar ook tegen de achtergrond van een kleinburgerlijk bekrompen Holland. Een andere vrouw, Deborah, komt uit een concentratiekamp in Duitsland. Judith is een Engelse. Weer een andere was een verwende dame in Chicago voordat zij Israël ontdekte en een andere, de moeder van Shulamith, is afkomstig uit Yemen. Zij allen zien in Israël het beloofde land, het land van vrijheid en gelijke rechten voor man en vrouw, voor jong en oud.

Men zou kunnen zeggen dat het allemaal mensen zijn die elders gestrand zijn, om welke redenen dan ook, en dat zij daarom in Israël een veilige haven moesten zien. Het gevaar was niet denkbeeldig dat zij hierdoor een zeer eenzijdige kijk op Israël zouden geven. Aya Zikken heeft dat gevaar echter wel degelijk gezien en het opgevangen door de nogal sceptische zienswijze van haar ik-figuur en door de beschrijving van het harde leven in de kiboets, en van het leed dat deze en gene in Israël heeft ondervonden. Dat Israël niet alleen maar een paradijs is, maar ook niet het tegenovergestelde, dat het zelfs meer dan elk ander land een heel moeilijk te beoordelen conglomeraat van verschillende en vaak tegenstrijdige elementen is, dat wordt door de intelligente Rosa duidelijk onder woorden gebracht. „Israël is een land met mensen die daar samengekomen zijn vanuit alle hoeken van de aarde, uit Yemen, Rusland, India, Koerdistan, China, Amerika, Marokko, Hongarije. Stel één vraag en je krijgt er duizend antwoorden op".

Bijzonder goed heeft Aya Zikken de gelegenheden gekozen, waarbij de vrouwen haar verhaal aan de ik-figuur doen. Het gebeurt ongedwongen tijdens een partij schaken of tijdens een filmvoorstelling, in de bar van de boot of in de hut terwijl de reisgenoten uitgeput van de warmte, koortsig op bed liggen. Het ritme van het schaakspel, van de film-

beelden of van de boot schijnen het ritme en het verloop van het gesprek te beïnvloeden.

Hut 277 is niet alleen maar een verslag over Israël, gezien door de ogen van meerdere vrouwen, het is tevens het onsentimenteel vertelde maar grotendeels dramatische levensverhaal van zes vrouwen die nergens anders ter wereld rust en een nieuw levensdoel konden vinden dan in Israël. Juist deze combinatie maakt het boek van Aya Zikken tot een zo afgerond, overtuigend en natuurlijk ook boeiend geheel.

Elisabeth Augustin

John Howard Griffin. Zwart als ik. Persoonlijke ervaringen van een zwarte blanke.
Wereldbibliotheek, 1963.

Dit is het relaas van een blanke Amerikaanse schrijver, die door inspuitingen zijn huidskleur liet veranderen, en gedurende enkele maanden zich als „neger" onder de niet-blanke bevolking van het Zuiden mengde. Deze experimentele methode om aan te leren voelen hoe sociale groepen elkaar behandelen zou in andere gevallen ook navolgingswaardig zijn, ofschoon men de bevindingen natuurlijk niet kan verabsoluteren, aangezien men met zijn huidskleur niet zijn persoonlijkheidsstructuur verandert, althans niet op korte termijn.

Het negerprobleem in de Verenigde Staten heeft zeer veel facetten, waarvan de klassetegenstelling overheerst. Verder zou men willen noemen de meer feodale instelling van het vroegere Zuiden; de vermeende of misschien werkelijke grotere vitaliteit van de neger, zijn achtergebleven economische situatie, die ook bestaat in andere delen van de Verenigde Staten.

Het is buitengewoon moeilijk oorzaak en gevolg van elkaar te onderscheiden. Veel van de eigenschappen, die men de negers in Amerika toeschrijft, zoals kinderlijkheid, emotionaliteit, immoraliteit, enz., werden b.v. veertig jaar geleden in Nederland graag aan de „lagere klassen" toegedicht. In hoeverre de factor „ras" een rol speelt, is niet werkelijk vast te stellen, omdat ieder mens, zoals hij bestaat, reeds vele processen van conditioning heeft doorgemaakt, waarvan de factoren niet isoleerbaar zijn. Er zijn echter zeker gevallen aanwijsbaar, waar gemengde bevolkingen een normale samenleving vormen.

In een wereld, die zich industrialiseert, is geen plaats voor rassentegenstellingen, en deze zullen derhalve verdwij-

nen, voorzover de industrialisering zich verwezenlijken kan. Voorzover dit niet lukt, blijven rassen- en klassetegenstellingen bestaan, maar in een mindere mate. Het is een blijvende moeilijkheid, dat klassetegenstellingen in de vorm van een rassenconflict de partijen te gemakkelijk identificeerbaar maken, waardoor talloze frustaties zich uitleven op deze tegenstelling.

Het verhaal van de talloze nodeloze vernederingen, die Griffin als „neger" onderging, is hiervan een overtuigende illustratie. Aan de andere zijde staat, dat de discriminatie tegen de negers een groot menselijk saamhorigheidsgevoel gekweekt heeft, dat de blanken in Amerika niet meer kennen. Verder heeft het geleid tot eigen religieuze, muzikale en literaire cultuurvormen, die zeker zullen gaan verdwijnen. De moderne massamaatschappij die de neger gaat absorberen, zal in sommige opzichten verarming en grotere uniformiteit betekenen. Het is een interessante vraag, in hoeverre een eindfase, wanneer de politiek-economische emancipatie zich voltrokken heeft, opnieuw tot eigen cultuurvormen zou kunnen leiden, maar te beantwoorden is deze vraag op het ogenblik niet.

Het is verleidelijk het boekje van Griffin als een „document humain" te betitelen, maar dit is het niet, want hij grimeerde zich voor een tijdelijke rol, die hij steeds kon opgeven. Het is echter een interessant experiment geweest, dat nog eens in een verscherpt perspectief plaatst, wat eigenlijk reeds in het verleden behoort.

Indien in een maatschappij grote spanningen bestaan, komen contrasten, die in een andere maatschappij normaal verwerkt worden, op verscherpte wijze naar voren. Dit is b.v. duidelijk bewijsbaar, wat nationale minoriteiten betreft.

Het rassenvraagstuk in de Verenigde Staten is derhalve een fenomeen, dat alleen binnen het kader van een spanningsvermindering binnen de Amerikaanse maatschappij oplosbaar is. Aangezien dit laatste weer sterk bepaald wordt door de internationale situatie, lijkt het een gerechtvaardigde conclusie, dat het rassenprobleem uiteindelijk mondiaal bepaald wordt.

Indien men echter aanneemt, dat de verschillende rassen een eigen habitat hebben, dan zullen gemengde bevolkingen toch altijd met zekere problemen blijven zitten, wanneer onze wereld een overwegend regionale identificatie gaat vertonen. Deze ontwikkeling tekent zich duidelijk af, en zij zal een nieuw perspectief aan het rassenvraagstuk geven.

B. L.

Het zou als een teken van te grote bescheidenheid mogen opgevat worden, wanneer de in 1953 gestorven godsdienst-historicus Kristensen verklaart „De belangstelling in het denken en doen der primitieven is aan de universiteiten en in de pers tegenwoordig bijzonder groot, naar het mij voorkomt onredelijk groot, de povere resultaten in aanmerking genomen. Men slooft zich uit om in de gedachtewereld der primitieven, en vooral in hun godsdienstige voorstellingen, enigszins thuis te raken, en er iets van te begrijpen. Ik vraag mij af, of dat iemand werkelijk gelukt is. Mij is het niet gelukt, ik zeg het tot mijn spijt". *(Primitieve wijsheid,* blz. 333).

Maar het leidend artikel „Symbool en werkelijkheid",*) waaraan deze nu herdrukte verzamelbundel van artikelen, gedateerd van 1902—1953, haar naam ontleent, verklaart deze uitlating benevens de positie, die de schrijver inneemt tegenover de moeilijkheden, door zijn studie-object geboden. De wetenschappelijke benadering van de antieke godsdiensten met ons begrip „symbool" was de belijders van deze godsdiensten volkomen vreemd. De teksten geven nooit te kennen, dat godsdienstige handelingen een andere of diepere zin hebben dan de voor de hand liggende. Het begrip „symbool" zelfs is in deze teksten onbekend. Veelzeggend genoeg, ging men eerst in de latere Oudheid, toen de antieke godsdiensten in verval raakten, van symboliek spreken. De Griekse filosofen waren de eersten om allegorische verklaringen der mythen uit te denken en beschouwden deze als verborgen formuleringen van eigen inzichten.

Zo zijn ook voor de moderne geleerde symboliek en esoterisme hulpvoorstellingen, die niet gemist kunnen worden om te begrijpen wat voor de gelovige geen symbool was, maar werkelijkheid zonder meer. De moderne mens, die zich met deze godsdiensten bezig houdt, kan niet anders dan de antieke geloofsformulering zien als tekens van iets verborgens, dat daarachter zou liggen. De werkelijkheid, die deze tekens waren, is voor ons verloren gegaan. Dit wordt soms wel vergeten door moderne symbolisten en psychologen die graag uitweiden over de „mythische denkwijze", wat niets anders dan een lege abstractie is.

Aan dit betoog van de auteur zou nog toe te voegen zijn,

*) Dr. W. B. van Kristensen: Symbool en werkelijkheid. Van Loghem Slaterus/De Haan.

dat het ook nooit de bedoeling van de beschouwer kan zijn deze werkelijkheid van vroeger weer te beleven, daar dit letterlijk zou neerkomen op een bekering en de geschiktheid van de onderzoeker om andere godsdiensten objectief te bestuderen waarschijnlijk afbreuk zou doen.

Aan enkele sprekende voorbeelden illustreert de schrijver zijn stelling van de wezenlijke ontoegankelijkheid van de oude godsdienstige gegevens voor ons, en gaat dan in volgende opstellen over tot de nadere beschouwing van enkele, zoals daar zijn de heilige horens in de Oud-Kretenzische godsdienst, de viering der Osirismysteriën, de symboliek van de boot bij de oude Egyptenaren. Met bijzondere belangstelling zal de lezer waarschijnlijk kennis nemen van wat de auteur te berde brengt over het mysterie van Mithra, de godsdienst, die met haar idee van de godheid, die zichzelf offert, in de Oudheid het Christendom het meest nabijkwam. Ook enkele van de Oudtestamentische gegevens worden met eenzelfde kritische blik geïnterpreteerd.

Leidraad is hierbij voor de auteur zijn opvatting, dat opsporing van de oorsprongen van een godsdienstig verschijnsel het begrip van de onderzoeker niet veel verder brengt. Zo'n verschijnsel kan immers vele oorsprongen tegelijk hebben, die absoluut niet gemakkelijker te begrijpen zijn dan het verschijnsel zelf. Elk historisch verschijnsel moet tot op zekere hoogte als een nieuwe schepping opgevat worden, die alleen in haar zelfstandigheid goed begrepen kan worden, zonder ooit geheel te verklaren te zijn, een aanpak dus, die de auteur recht geeft op de naam fenomenoloog, zonder dat hij daarom de vergelijkingen, te trekken tussen verschillende van de antieke godsdiensten, zou verwaarlozen.

Twee opstellen uit de bundel van algemenere aard zou ik nog apart willen memoreren. Allereerst „De antieke tragedie en Hendrik Ibsen", waarin de auteur laat zien, hoe Ibsen's personages uit zijn latere periode — in Rosmersholm, Bouwmeester Solness, en Wanneer wij doden ontwaken — steeds meer het karakter van de hoofdfiguren uit de antieke tragedie naderen, in hun zich losmaken van de menselijke conventies en de normale levensloop, in hun streven naar meer dan de beperktheid van het leven toestaat, wat tot hun ondergang moet leiden.

Voor een christelijk auteur, die zich dermate diepgaand en met de sympatie, die volgens hem voor dergelijk begrijpend onderzoek nodig is, met andere godsdiensten dan de zijne heeft beziggehouden, is de absoluutheid van het Christendom een probleem geweest, waar hij zich in het zo

geheten opstel over heeft uitgesproken. Deze absoluutheid wordt de gelovige volgens de auteur gegarandeerd door zijn gemoedsovertuiging. Rationeel is zij echter niet te verdedigen. Voor de historicus moet het Christendom een verschijnsel zijn als alle andere, en op dezelfde manier te behandelen. Deze stuit nooit op enige absoluutheid, alleen op feiten. Ondergeschiktheid van enige godsdienst aan het Christendom, evolutionair bijvoorbeeld, is dan ook een waanvoorstelling.

Zo bewaart de auteur de absoluutheid van het Christendom als persoonlijke beleving, waarbij hij de logische consequentie aanvaardt, dat ook de absoluutheid van andere godsdiensten dan de zijne verondersteld moet worden. Op moeilijkheden, die dit ruime standpunt voor degene, die het inneemt, toch nog wel met zich mee zal kunnen brengen, gaat hij verder niet in.

De interessante publicatie *Mythe en realiteit,* een Telstarpocket van de W.B. sluit bij de vorige aan, maar is van algemener en beschouwender aard. Twee artikelen van de reeks, die het boek vult, staan zelfs vrij ver af van het onderwerp en behandelen het onmythische, namelijk dat van dr. Noordenbos over het ateïsme en dat van dr. Schoonbrood o.f.m. over zijnsmetafysiek. Het boek maakt niet de indruk een grote eenheid te bezitten, zonder dat dit een groot bezwaar hoeft te zijn.

Voor zijn stuk „de mythe in de hedendaagse kunst" kiest prof. Aler voornamelijk voorbeelden uit de Duitse literatuur. Drs. Redeker behandelt het filosofische probleem van de mythe als projectie. In hoeverre mythe met werkelijkheid verbonden is, laat dr. Schuurman zien, die ook een bijdrage levert over haar ontstaan en wezen. De betekenis van de mythe voor de cultuur is in handen van prof. Beerling, terwijl haar oorsprong en verklaring belicht worden door prof. Van Baaren.

Laat ik de aankondiging van deze verschijning besluiten met een citaat uit de voorrede van prof. Oldewelt „als het lukt om enigermate te beléven, dat er een innerlijke houding tegenover de realiteit mogelijk is, die verschilt van de onze, dan is daarmee weer één van de vele bevrijdingen bereikt uit de overtalrijke vanzelfsprekendheden, bij welke we tot nu toe zwoeren". Dit is ongetwijfeld de betekenis van deze boeken.

R. Marres.

Steven Membrecht: Het einde komt vanzelf
Contact, 1962.

In de reeks „Auteurs van de tweede eeuwhelft" – 'n heel lelijke naam –, verscheen het tweede boek van Steven Membrecht, dat inmiddels bekroond werd met de Reina Prinsen-Geerlingsprijs 1962. Helaas voegt dit boek zich al te gemakkelijk in de gelederen van deze auteurs van de tweede helft van deze eeuw. Het verhaal, de indeling, de symboliek zijn te vaak vertoond, dan dat Steven Membrecht er nog nieuw leven in kan blazen; een dergelijke reanimatie vraagt een schrijver die meer te zeggen heeft en zeggen kan. Het schema: een halve liefde, het einde daarvan, een nieuwe, grote liefde, een reis, en het einde van die liefde. De symboliek: het eerste hoofdstuk heet Het einde, het laatste Het begin (epiloog), het voorlaatste Het begin, daar tussen: Koude schaduwen, Het begin, De zee, Het land. Het is werkelijk te mager.

De hoofdpersoon, Walt, verliest zijn eerste „liefde", doordat zijn vriend, de katholieke student José uit het raam springt na een onduidelijk conflict. Het karakter van de verhouding Walt–José wordt in het duister gelaten, maar de vermoedens hellen over naar de kwalifikatie liefde.
Walts vriendin, Caro, komt vrij voor een verhouding met Walt, doordat haar vriend Marre, ook al een katholiek, wegloopt naar een mesjokke oude schilderes. Of het katholicisme nog iets te maken heeft met het mislukken van deze liefdes laat Membrecht onverklaard. En dat is het kernpunt. Het is allemaal zo verbazend oninteressant. Het zijn alleen maar probleempjes van mensen zonder problemen, die Membrecht behandelt. De hele reis naar Italië bijvoorbeeld, is een aaneenschakeling van banaliteiten; een zoen hier, een ruzietje daar, een stukje antiek, liggen aan zee, en natuurlijk een Italiaanse kerel met een mooie Lancia, waarvoor Caro valt, waardoor ze tenslotte bij vergissing of met opzet door Walt met een medicijn vermoord wordt. In Italië. Geen kleinigheid. En Walt gaat weer terug naar Amsterdam.

Toch zijn juist die laatste bladzijden boeiend geschreven, evenals de surrealistisch aandoende tocht naar Zandvoort. Uit het hele boek blijkt trouwens, dat Membrecht het zich niet gemakkelijk heeft willen maken. Hij is ook bepaald niet de minst talentvolle van die „auteurs van de tweede eeuwhelft", maar hij zal moeten zoeken naar een oorspronkelijker terrein, waar hij zijn mogelijkheden kan ontginnen. Hier is nog een overvloed van „het leven is een ophaalbrug"-symboliek, die eerlijk gezegd op mij een gezochte

indruk maakt. Het boek toont teveel de opzet „litteratuur" te willen maken.

Desondanks maakt Membrecht het zijn critici niet gemakkelijk. Het is duidelijk vanaf de eerste bladzijde, dat de lezer geconfronteerd wordt met een auteur die over een zekere, niet te onderschatten potentie beschikt, zodat het onmogelijk is, het boek zonder meer in een hoek te gooien en te veroordelen. Er zijn echter ook zulke gezochte details en zulke slordige schilderingen (Uit een huis klonk pianomuziek *van de pianist* Thelonious Monk, of de verkrachting van Caro door de sergeant), dat men bij het lezen daarvan geneigd is te zeggen, dat er van het boek niets deugt.

„Deze meesterwerken zijn nooit debuten, (....) zij ontstaan pas na mijn beschreven periode van pijn lijden, veroorzaakt door dat wat de schrijver het liefst is. Lijden doet een schrijver altijd al, maar het hoogste lijden kan alleen zo verwekt worden."

„Dat betekent zelfmoord plegen", zei iemand.

„Dat betekent leven en eeuwig leven scheppen" (p. 52). Daar moeten we het dan maar mee doen. Het is een mislukte poging. Volgende keer beter!

Steven Membrecht: De eerstelingen
Contact, 1963.

Zoals op het omslag vermeld staat, is Membrecht met dit derde boek inderdaad een andere weg ingeslagen: van verliefde studenten heeft hij het toneel verplaatst naar een godsdienstige sekte à la Lou. Daarmee heeft hij, het zij hem toegegeven, een origineler terrein ontsloten. Dit boek is beter dan zijn voorganger. Minder moeizaam, minder gezocht. Maar er blijven toch uitdrukkingen als: „de zwaarte van haar lichaam", „welgevormde blanke armen", „vraatzuchtige meeuwen", „het verheugende gekraak van zijn verleden" en de volgende enorme zin over een Duits sektelid, dat een aanval op de eenheid in de groep en het gezag van de leider daarvan onderneemt: „Als inwoner van Essen nogal beïnvloed door het nabijgelegen Koninkrijk der Nederlanden....". Stereotypen en schrijftafel uitvindingen.

Er blijven ook passages, die, zacht gezegd, een overladen indruk maken, zoals de hele geschiedenis van Onkel Werner (de Duitser) van Leverkussen tot Amsterdam. Maar toch: over de hele linie beter. „Wij zijn twijfelaars" begint het boek. De verhalenbundel, die op stapel staat, zal daar misschien een einde aan maken.

C. Ch. Mout.

HOUT, BETON EN WAT DAN?

Het lijkt me nuttig om deze bespreking van de twee boeken van Jakov Lind *) te beginnen met de mededeling dat ik ze een paar maanden geleden gelezen heb. Het voordeel hiervan is dat ik met de tijd een noodzakelijke afstand heb kunnen nemen tot de produkten van deze schrijver. Noodzakelijk omdat ze zeer verwarrend zijn, en wel in die zin dat ik na het dichtslaan van beide boeken een sterk „ja-en-nee"-gevoel overhield, zonder het waarom hiervan te begrijpen. Pas langzamerhand is dat waarom me min of meer duidelijk geworden.

Lind is bezeten van de gruwelijke dingen die mensen elkaar in hun oppervlakkigheid kunnen aandoen en hij zegt in een interview met de Haagse Post (1 december 1962) op zoek te zijn naar de oorzaken hiervan: „Ik kan alleen proberen na te gaan: waarin wortelt deze waanzin.... Ik probeer er achter te komen: wat is het, wat maakt de mens zo onmogelijk.... De oorzaken liggen in de mens zelf, in een zekere onvolwassenheid met zichzelf klaar te komen". Deze speurtocht zet hij uit tegen het decor van de afgelopen oorlog, althans in de betere verhalen van zijn debuut *Een ziel van hout* en in zijn roman *Landschap in beton* (die overigens helemaal geen roman is maar een op verkoopbaar formaat geregen kralenketting van oorlogsgebeurtenissen). Hier voltrekt zich bij mij de splitsing in „ja" en „nee": waar Lind zijn vertellingen situeert in de oorlog, waarvan hij zelf, getuige de coverteksten, als Jood de nodige ellende heeft ondervonden, daar blijft achter de fanatieke pogingen tot distantie een zeer warmbloedig schrijver zichtbaar. Scheurt Lind zich echter a priori los uit de concrete oorlogssituatie dan komen zijn verhalen in een luchtledig te zweven waarmee ik als lezer geen contact kan krijgen; ik word dan geconfronteerd met een bedachte gruwel, waarvan de zwarte humor de bloedeloosheid niet kan verbergen.

Lind schermt trouwens veel met deze humor. Hij heeft hem schijnbaar vaak nodig en zoals dat meestal het geval is met „sick jokes" en dergelijke, is deze houding ook hier een duidelijk verdedigingswapen. Waar Lind zijn humor gebruikt als verdediging is hij een meester in het vak. Maar gaat hij construerend tot de aanval op de waanzinnige mensheid over met zijn wapen dat hier helemaal niet op berekend is, dan komt hij telkens weer als een kleinformaat

*) Jakov Lind: Een ziel van hout. De Bezige Bij, 1962.
Jakov Lind: Landschap in beton. De Bezige Bij, 1963.

Don Quichot in de lucht te hangen. Dit is het geval met de korte verhalen „Reis door de nacht", „Het vonnis", „Het raam" en „Leve de vrijheid" uit zijn eersteling.

Sterker staat hij in de verhalen „Een ziel van hout" (eigenlijk een novelle, en dat niet alleen om de lengte: 130 pagina's), „Het einde van een seizoen", en „Trouw tot in de dood" uit dezelfde bundel en in *Landschap in beton*. In genoemd H.P.-interview zegt Lind ook „De oorlog en de joden in mijn verhalen komen er toevallig in voor. Eigenlijk behandel ik het oeroude thema van de gewone mens die tot het verschrikkelijkste in staat is". Ja, dat kan wel waar zijn, maar als Lind zich tot dat toeval beperkt pas dan kan hij „het oeroude thema" effectief „behandelen", omdat hij er dan zelf concreet emotioneel bij betrokken is. Zijn kracht ligt in die beperking en het is misschien tragisch voor Lind dat hij dat niet ziet of niet zien wil; dat hij met een domineesachtig élan meer mensen wil bereiken en een spiegel voor wil houden (in het interview zegt hij dat „je als schrijver altijd moralist bent") dan alleen hen die de oorlog meegemaakt hebben zoals hij, en dat hij daartoe de waanzin in het gewone (d.w.z. niet-oorlogs) leven tracht te schilderen, zonder te beseffen dat hij dan te ver grijpt, dat zijn onderwerp de lichte belachelijkheid die elke zendingspoging aankleeft niet verdraagt, zodra hij zijn eigen obsessie van Jood-in-de-oorlog overspoelt door een algemene constructie van „het oeroude thema. . . ." etcetera.

Dus „nee" tegen Lind als dominee in de aanval en „ja" tegen Lind als mens in de verdediging. Maar er is ook herhaaldelijk sprake van een derde Lind: de dichter, de vlinderachtige mijmeraar, die kinderlijk ronddartelt in een wereld die geen aanval of verdediging kent. Daarin groeit bijvoorbeeld een jongen die als hoofd geboren is uit een lichaam dat, aanvankelijk verlamd, door een aardschok tot beweging komt en dan van de herten in het bos waar hij verstopt is leert springen en in leven blijven; daarin spuit ineens een gedeserteerde soldaat als een krankzinnig zwart koboldje uit een konijnenhol tussen de struiken tevoorschijn. En meer van dergelijke passages die als schaterende vleermuizen tussen de tekst door schieten. Ze werken deels bevrijdend, deels verwarrend. Bevrijdend omdat hieruit blijkt dat er voor Lind in de wereld nog wel wat anders te koop is dan alleen waanzin en moraliteit; verwarrend omdat ze meestal slecht op de rest van het verhaal aansluiten, wat misschien komt door de sterk voelbare disharmonie tussen de drie facetten van Lind.

Mogelijk ligt aan deze disharmonie ten grondslag „een

zekere onvolwassenheid, die hem verhindert met zichzelf klaar te komen" (u ziet hoe goedkoop woorden kunnen zijn), hoe het ook zij, voorlopig lijken me de verschillende aspecten van Linds schrijverschap nog te weinig met elkaar in evenwicht om hem een groot schrijver te kunnen noemen. Daarvoor wisselen genialiteit, onbegrijpelijkheid en onbenulligheid elkaar nog te grillig af. Maar wel lijkt het me dat er in Lind alle kansen zitten om ooit via papier een grote ontroering teweeg te brengen. Hij kan namelijk schrijven. Of hij echter een min of meer volwassen werkstuk kan maken blijft voorlopig nog de vraag.

Paul van der Loeff.

ONTVANGEN BOEKEN

De oorlog in het licht der wetenschappen, 2e serie. Van Gorcum.
Fons Hermans: Angola in opstand. Bert Bakker
J. H. van den Berg: Leven in meervoud. Callenbach.
W. van Elden: Ariosto. Polak en Van Gennep.
Martinus Nijhoff: Verzamelde gedichten, 2e druk. Bert Bakker.
Paul van Ostaijen: Poëzie 1 en 2, 2e druk. Idem.
R. Jacobsen: Mozaiek. Brusse.
Jos. Baratz: Dorp aan de Jordaan. Querido.
John Steinbeck: Aan een onbekende God. Idem.
Willa Cather: Alexanders Brug. Idem.
Paul Rodenko: Het spiegelbeeld. Bert Bakker.
Hans Andreus: Valentijn. Querido.
A. M. de Jong: De Rijkaard. Querido.
E. Mignon: Alzo sprak de Gaulle. Kosmos.
R. van Zeijst: De autocraten. Arbeiderspers.
M. Bulatovic: De rode haan vliegt hemelwaarts. Contact.
Eugène de Bock: De Nederlanden, I t/m IV. Heideland.

INHOUD

D. van der Meulen: Ik stond er bij 1
Fr. de Jong Edz.: De staat, de bonden, het loon . . 18
Rafael Alberti: Brief aan schrijvers en kunstenaars . . 26
O.N.: Het fatale schot 28
Eveline van Deth: Inzicht 30
Rein Bloem: Kritisch lezen 31
C. Buddingh': Kroniek van het proza 38
T. Eekman: De dag van een dwangarbeider . . . 46

Boekbesprekingen van:
Elisabeth Augustin, B.L., R. Marres, C. Ch. Mouth, Paul van der Loef 53
Ontvangen boeken 64

De Nieuwe Stem

Bijzondere afleveringen die nog leverbaar zijn:

- GELOOF-ONGELOOF, een discussie over dit onderwerp, waarvan deelnemers: W. F. Wertheim, J. J. Buskes, O. Noordenbos, B. Delfgaauw, J. Kruithof, Léo Apostel en anderen.
  128 pag. (2 delen) *f 3,–/Bfr. 50*
- 12 OP 1 BALCON, waarin besproken worden:
  Soekarno, Ho Chi-minh, Kassem, Nasser, Tito, Verwoerd, Bourguiba, De Gaulle, Nkrumah, Salazar, Trujillo, Castro.
  Een confrontatie met bestuursvormen, die gekenmerkt worden door duidelijk dictatoriale trekken.
  Inleiding en samenvatting van Prof. Fr. de Jong Edz.
  160 pag. en uitslaande illustratie *f 3,75/Bfr. 60*
- 10 NEDERLANDSE VERHALEN van Theo Anton van Kooten, Adri Laan, Pszisko Jacobs, Margaretha Ferguson, Steven M nbrecht, Louis Ferron, M. Revis, Theo J. van der Wal en Paul van der Loeff.
  124 pag. *f 3,50/Bfr. 55*
- SPANJENUMMER, een zeer objectieve beschouwing van de huidige bestand in Spanje en een vlammend protest tegen het Franco-regiem. Samengesteld door Dr. G. J. Geers, met medewerking van o.a. Francisco Carrasquer, Jef Last, Albert Helman, Z.E. J. M. de Semprún Gurrea en vele anderen.
  104 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties *f 2,80/Bfr. 40*
- KUNSTPOLITIEK NUMMER met medewerking van:
  Prof. N. A. Donkersloot; Mr. G. J. P. Cammelbeeck; Mr. A. de Roos; J. Kassies; J. Meulenbelt; Ben Groeneveld †; J. B. Bakema; Mr. Fr. M. Th. Klaver; Marcel van Matena; 100 jaar kunstpolitiek „Van neen tot grondwetsartikel".
  108 pag. *f 3,–/Bfr. 50*
- DROOGSTOPPELNUMMER, met medewerking van: W. F. Wert[illegible] n, Mevr. A. Romein-Verschoor, P. Spigt, G. J. Resink, J. J. Buskes, J. B. Charles en Th. van Tijn.
  Hierin o.a. heropening discussie over de zaak van Lebak en voor het eerst in de geschiedenis een foto van Batavus Droogstoppel.
  120 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties *f 3,25/Bfr. 45.*

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij

DRUKKERIJ EN UITGEVERIJ LAVERMAN N.V.

DRACHTEN — Telefoon 05120-2641 — Giro 801077